

1925 чылдың август
31-де үнүп эгелээн

ШЫН

НИИТИЛЕЛ-ПОЛИТИКТИГ СОЛУН

№20

(18607)

2015 чылдың
февраль 26
четверг

Садар өртээ хостуг

<http://shyn.ru>

shyntuva@mail.ru

shyntuva@yandex.ru

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ БАЙЫРЛАЛ

(Материалды 2-ги арындан номчуур)

ЧОГААЛ ЧЫЛЫНЫҢ ПЛАНЫ БАДЫЛАТТЫНГАН

Республикага Чогаал чылының про-
граммасы национал, орус болгаш делегей
чогаалдарын делгередириниң талазы-
биле база өзүп олар салгалдың номга
хүндүткелдиг хамаарылгазын болгаш
номчулгага ынакшылын чаңчытырарының
айтырыларынга ниитилелдин кичээнгеин
хаара тудар сорулгалыг.

Чылдың хемчеглери доозулган
Россияның культура чылынга болгаш Орус
дыл чылынга база ол ышкыш республика
Баштыңының чарлааны Тывага Улусчу
чаңчылдар чылынга дөмөйлешкек.

Чогаал чылының ажил-чорудулгазында
уругларга тыва болгаш орус номнарның
неделялары, үндүрүлгелери болгаш
уруглар чогаалдарын тыва болгаш орус
дылдарга эде үндүрүлгелери, школаларга
«Дыл дээрге чоннуң төөгүзү» чогаалдар
конкурстары, «Мээң баштайгы чогаалым»
өөреникчилерниң чогааткан чогаалдары,
аянныг номчулга конкурстары,
эң эки чогаалдарга тураскааткан чогаал
кежээлери болур.

Республиканың культура амыдыра-
лынга тыва чогаалдың дириг классиги,
Тываның Улустуң чогаалчызы Монгуш Кенин-
Лопсанның юбилейи улуг болуушкун болур.

Чогаалчылар-биле ужуражылгалар,
көдээ черлерге чогаал талазы-биле
үнүшкүннер, номнар делгелгелери кирип
турар каттышкан хемчеглер Тываның ном
үндүрер чериниң юбилейин таварыштыр
планнаттынган.

Эң-не эки методиктиг ажил тала-
зы-биле конкурс орус дыл болгаш чо-
гаал башкыларының аразынга болуп
эртер. Школа назыны четпээн уругларга
өөредилге организацияларының кижизи-
дикчи башкылары «Орустап чугаалап бол-
гаш номчул турар бис» конкурска киржир.

Тываның Чогаалчылар эвилели Куль-
тура яамызы-биле кады «шүлүк чогаалы»,
«кабак чогаалы», «шии чогаалы», «уруглар
чогаалы», «уран-чечен окулга», «чогаал
шүгүмчүлели» номинацияларга чогаал
конкурстарын эрттирер. Республиканың
чогаал фестивалы июнь айда Сүт-Хөл ко-
жуунга болур. База-ла чайгы үеде Тываның
аныяк чогаалчыларының республика шуул-
ганы эртер.

Россияның культура чылының ажи-
дышкынынга сөс чугаалап тура, Шолбан
Кара-оол мынчаар демдеглээн: «Культура
дугайында чугаа ном дугайында чугаа чокка
чорбас ужурулг. Библиотека системазын
чаартыры-биле сөөлгү чылдарда эвээш
эвести кылган бис. Чаа үениң библиотеказы
делгем, эптиг, таарымчалыг болур ужурулг».
Чаңгыс чер-чурттугларының номчул-
гага ынакшылын чаңчытырары-биле,
ол ышкыш номнарны чурттакчы чонга
элээн чедимчелиг кылырын орал-
дажып, Шолбан Кара-оол хей-ниити
библиотекаларның четкизин, номнар
солчурунун пунктуларын тургузарын
эглээн. Оон эгелээшкени-биле республи-
ка Чазаның шупту кижигүннери хоорайның
болгаш суурларның библиотекаларын
шефке алган. Ак-Довурактың библиотека-
ларын болгаш Бүрен-Хем сумузуунун школа
библиотекасын Республиканың Баштыңы
бодунга арттырган.

Чогаал чылының байырлыг ажыдыш-
кыны марттың эгезинде телевилеттинген.

ТЫВА РЕСПУБЛИКАНЫҢ ЧАЗААНЫҢ ДОКТААЛЫ

2014 чылдың IV кварталында Тыва

Республиканың кижиги санынга
болгаш чурттакчы чоннуң социал-
демографтыг кол-кол бөлүктөрүнүн
айы-биле амыдырап-чурттаарының
эң биче хемчээлин доктаадып
тургузарының дугайында

15 чылдың февраль 18 №68 Кызыл хоорай
2001 чылдың июль 9-та Тыва Республиканың
Тыва Республикага амыдырап-чурттаарының
биче хемчээлиниң дугайында» №1138
айлузунун 4 чүүлүнүн 2 пунктузунга дүүштүр
Тыва Республиканың Чазаның доктаадыры
тала:

1. 2014 чылдың IV кварталында Тыва Респу-
бликага ниитизи-биле амыдырап-чурттаарының
биче хемчээлин мынчаар доктаадыр:
чоннуң кижиги санынга онааштыр — 8624 рубль;
ажылдаар аргалыг чурттакчыларга — 8971
рубль;
пензионерлерге — 6884 рубль;
уругларга — 8885 рубль.

2. Бо доктаалды «Тувинская правда» бол-
уш «Шын» солуннарга парлаар, «Интернет»
формация-телекоммуникация четкизинде
бан-езузуунун интернет-порталында (www.tvo.gov.ru) кирир.

Тыва Республиканың Чазаның Даргазы-
ның оралакчызы А. ДАМБА-ХУУРАК.

ДҮЛГҮҮРЛЕРНИ ТЫВЫСКАН

Кызыл, Чадаана хоорай-
ларга база Держиг-Аксы, Сук-
пак суурларда «Социал так-
си» ажилдап эгелээн.

Тываның Баштыңы Шол-
бан Кара-оол «Ford Transit»
марканың дөрт чаа автобус-
тарның дүлгүрлерин Кы-
зылдың, Сукпактың кырган-
нар болгаш инвалидтер
бажың-интернаттарының, Дер-
зиг-Аксының психоневрологтуг
интернадының, республиканың
«Деткимче» социал төвүнүн удуртукчу-
ларынга байырлыг байдалга тывыскан.

Коляскалыг инвалидтер чаа авто-
бустарның артындан амгы үениң тус-
кай дериг-херекселдин дузазы-биле
моондак чок кирер аргалыг апарган.
Тываның Баштыңы Шолбан Кара-
оол автобустарның чолаачыларынга
чаа дериг-херексел-биле ажилдаа-
рың ам-даа чедир өөренип, автобус-
ту камныг эдилээрин база социал
ажылдакчыларның чымыштыг ажил-
ининге чедишкениннери күзээн.

Тывага «Аргыжарының таарым-
чалыг байдалы» деп күрүнениң ре-
гионалдыг программаны амыды-
ралга боттандыраарының (2014-2016
чылдарда) кол сорулгазы — кадык-

шылының байдалы-биле арга-шинээ
кызыгаарлаттынган кижилерге хей-
ниитиниң албан черлеринге моондак
чок аргыжар таарымчалыг байдалды
тургузары. Бо программа-биле келген
автобустар инвалид кижилерге аажок
ужур-дузалыг, ажыктыг дээрзи бил-
дингир. Оларга чогулмалыг байдал-
ды тургузуп, найысылалда социал,
спорт, культура болгаш еске-даа ал-
бан черлериниң аразынга аргыжары
эптиг апарганы өөрүнчүг. Оон аңгыда
коляскалыг инвалидтер республика
чергелиг мөөрейлер, спартакиада-
ларга хөйү-биле идепкейлиг киржип
эглээриниң магадылалы улуг.

Шончалай ХОВАЛЫГ.

Альберт ХОМУШКУНУҢ
тырттырган чуруу.

СЕРГЕЙ ШОЙГУ БАЙЫР ЧЕДИРГЕН

Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун адынга РФ-тиң камгалал сайыды Сергей Шойгудан байыр чедирген телеграмма келген. Ында мындыг одуруглар бар: «Хүндүлүг Шолбан Валерьевич, Силерге болгаш Тыва Республиканың бүгү чурттагы чыгарына Шагаа байырлары-биле чүректиң ханызын-

дан байыр чедирип тур мен! Быжыг кадыкшылды, чаагай чүүлдерни болгаш бүгү-ле экини шын сеткилим-биле күзеп тур мен. Үнген Чаа чыл өг-бүлө бүрүзүнге аас-кежиин, чедишкinnerни, ынакшылды болгаш чөпшээржилгени сөңнээр болзун!

РФ-тиң камгалал сайыды, армия генералы С. ШОЙГУ».

ПРЕЗИДЕНТИГЕ БОЛГАШ КАМГАЛАЛ САЙЫДЫНГА

Интернетте бодунуң бөлүүнү Шолбан Кара-оол мынча деп бижээн:

«Кайгамчык байырлал — Ада-чурт камгалакчызын хуну-биле Тываның хей националдыг чонунуң өмүнээзинден РФ-тиң Чепсектиг Күштериниң Дээди кол командылакчызы Владимир Владимирович Путинге, РФ-тиң камгалал сайыды, Россияның Маадыры Сергей Кужугетович Шойгуга байыр чедирип тур мен!!!

Бистин удуртукчуларывыстың ажил-ижи бистин күрүневиштиң национал эрге-

ажыктарын, россияжилерниң амы-тынын болгаш кадыкшылды камгалаарынче утланган. Путин биле Шойгу мерген угаанын удуртукчу-биле, сагыш-сеткилин быжы-биле, езулук патриотчу чоруу-биле, Улуг Ада-чуртунга болгаш бодунуң чонунга бараан болуп турары-биле ылгалып турар. Бистин удуртукчуларывыска чүректиң ханызын-дан байырны чедирип, быжыг кадыкшылды, амыдыралының оруунга моон соңгаар-даа чедишкinnerни, тайбың дээрни, улуг аас-кежиин болгаш чаагай кежик-чолду күзедим!».

Ш. КАРА-ООЛ Ш. ООРЖАККА БАРГАН

Февраль 19-та, Шагааны байырлап турар хүнде, Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол Тыва Республиканың удуртукчузу чораан Шериг-оол Дизижинович Ооржакка барып, байыр чедирген, бүгү-ле чаагай чүүлдерни күзээн.

Шолбан Кара-оол Чаа чылдың белзэн Ш.Д. Ооржакка берген болгаш Россияның болгаш Тываның 100 чылынга тураскааткан юбилейлиг тураскаал медальды тывыскан. Ужуражылга үезинде хуу чедишкinnerниң дугайын чугаалашкан, а ол ышкаш республиканың сайзыралының айтыргыларынга доктаганын. Чырык байырлалдың хүнеринде Шолбан Кара-оол Шериг-оол Дизижиновичке болгаш оон улуг өг-бүлезинге чогадыкчы чедишкinnerни, кадыкшылды, өг-бүлениң чаагай чоруун күзээн.

Хей чылдарда ак сеткилдиг ажылы болгаш регионнуң социал-экономиктиг хөгжүлдизинге улуг салышкыны дээш Шериг-оол Ооржак Тываның Баштыңы

Ш.В. Кара-оолдун Чарлы-биле дээди шаңнал — Тыва Республиканың Ордени-биле шаңнаткан дээрзин сагындыраал. Оон аңгыда ында федералдыг хей шаңналдар база бар: Найырал ордени (1997), Хүндүткел ордени (2002), «Ада-чурттуң мурнунга ачы-хавыя-зы дээш» ордениниң III чергези (2007).

Шагааны байырлап турар хүннерде Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол СЭКП обкомунуң бирги секретары чораан, Тываның көскү, хей-ниити болгаш политиктиг ажылдакчызы Григорий Чоодуевич Ширшинге байыр чедирген. Шолбан Кара-оолдун онза байыр чедиришкinnerин болгаш чаагай күзээшкinnerин күзекчи эрге-чагырганың хоочуну, күрүне ажылдакчызы Монгуш Какый-лаевич Шыырап алган.

Чаагай чаңыл езугаар байыр чедирген бижиктерни болгаш байырлалдың суй белектерин республиканың сайзыралына улуг салышкыны кириген хоочуннарга Ш.В. Кара-оолдун өмүнээзинден чедирген.

ДУЗААРГАК ТИМУРЖУЛАР

Шагаа бүдүүзүнде Чадаананың № 1 ортумак школазының 6 «б» класының тимуржулары — 12 өөреникчи класының удуртукчу башкызы Оюмаа Николаевна Тумат-биле бистерге, 70 харлыг кыргынарга, келгеш, дыка улуг дузаны көргүстүлөр. Чеди оол чаа дүжүрген хөмүрнү сери адаанче кирип дажып, топкал чарып бергеш, инек, бызаа өдзэн аштап бердилер. А беш кыстар 4 өрзэл бажыңның соңгаларын, аяк-сава шкавын, столдарны арыглап-аштааш, шаланы чуп бердилер.

Буян-Бадырды, Чимит, Ничын Монгуштар, Дугар Дамба, Дайынчы Ондар, Ай-Херел Чамзырай, Ян Кара-Сал кончуг эки шалыпкын ажылдадылар.

Кыстар Баянмаа Ооржак, Буяна Ондар, Диана Күжүгет, Наталья Монгуш, Раджана Ховалыг бажың иштин кылаңадыр чүлгүп, аштааннар. Олар бажыңга келгеш, баштай бис ийге кадар тыпсып менилештилер. Тимуржулар-биле фото-чурукка-даа тырттырды-выс. Чоокта чаа төрүттүнген Бэмби деп чаш бызааны дыка сонугадылар. Оларга четтиргенивисти илередип, сүттүг сарыг шай база чигир-чимис-биле хүндүлээш, үдедивис.

Ол дуза бис ышкаш кыргынарга улуг өөрүшкү болду. Чоннуң ажы-төлү кадык-чаагай өссүнем, өршээ, Бурган!

Алевтина МОНГУШ,
РФ-тиң өөредилгезиниң
тергиини.

ИНТЕРНАЦИОНАЛЧЫ БАЙЫРЛА

Февраль 22-де Масленица неделязының сөөлгү хүнүнде найысылалдың Арат шөлүнге чоннуң хөг-лээшкини, кышты үдзэн прав-вославтыг байырлалдың солун хемчеглери эрткен.

Кышты үдээриниң — Масленицаның чырык болгаш хөг-лүг байырлалына Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолдун мурнундан бирги оралакчызы Владимир Фалалеев, ТР-ниң Дээди Хуралының даргазы Каңоол Даваа, Кызыл хоорайның баштыңы Дина Оюн чаңгыс чер-чурттугларына байыр чедирген.

Арат шөлүнге улуг-бичии, аңгы-аңгы чүдүлгелиг, янзы-бүрү язы-сөөктүг чон чыгып келген. Дүштекиниң бир шакта Тываның хөгжүм-шии театрының даштыкы индиринге Кызыл хоорайның чогадыкчы коллективтериниң оюн-тоглаалыг концерти эгелзэн. «Верея», «Раздолье», «Ойда», «Ивушки», «Сайдаяк», Сукпак суурдан «Лири» ансамблдери чыылган чонга аян туткан. «Тыва делегей» деп республиканың хей-ниити каттыжышкынының төлээлери чыылган чонга чылыг күзээшкinnerни йөрээп, байыр чедирген.

Даштын агаарның температура-сы соок-даа болза, сеткил хайындырар ыр-шоор, баштак аяңныг кожамыктар база күжүн болгаш авангырын шенешкеннерниң мөөрейлери чыылган чоннуң хей-аңдын көдүрүп, байырланчыг хөөннү улам күштөлдирген. Кидис идикти ырадыр октаар мөөрейге уруглар сандай кырында демир-хууну дүжүр октаары-биле улуг сонугалдыг киришти. Сырткы-тар-биле демисежиринге элээди оолдар идепкейлиг ойнадылар. Оларның хөг-лүг каткызы ырактан-на дыңналыр. Уруг бүрүзүнге «чигирзиг» белектерни тывыскан.

Дески, кылаң кылдыр ча-зап каан чагының бажында белектерни чаалап алыксаан кижилерниң саны 50 ашкан. Чагы чанында киржикчилерниң аарыкчылары база өскелер-даа хөйү-биле чыгып, мөөрейни улуг сонугал-биле көргөн. Ынчалза-даа оларның аразындан каш кижичагы бажынче үнүп шыдадылар. Тиилекчилерге хепчуур машина дээш амыдыралга

ажыктыг янзы-бүрү дериг-хөрек-селдерни тывыскан.

Найысылалдың ажылчын коллективтериниң киржилгези-биле «Дузаан капуста», «Блинылар найыры» деп мөөрейлерни чарлаан. Ында

үнелзэн.

Республиканың яамы албан черлери аргамчы тжарынга күжүн шенешкен, шупту улуг күзөлдүү-биле гаш кызымаккайы-биле ккен, эңтергииндеп «Тыва» командазының төлээ санаан. Кызыл хоор баштыңы Дина Оюн тиг лерге дипломнар, суй бел болгаш бир хуун дузаан таны берген.

ТР-ниң Культура яа 1000 хире блиныларны зылчыларга база аалчы үлзэн. Блины — хүннүң де ынчангаш Масленица бай лында хей блины чиирге, дургузунда аас-кежиктиг бо бай-шыдалдыг болур деп, вослав чон санап турар.

Арат шөлүнде т өгперде изиг суугулар чан байырлалга келген чон чы ап турган. Уруглар аът, тевени күзөлдүү-биле муну нуургаан.

Оюн-тоглаа, мөөрей адалталып, тиилекчи ни шаңнап-мактаан соо байырлалдың кол кезээ — ты илереткен масленица раа сывындан ойнаар-к өрттедиптерге, час бод бүрүн эргезинче кирген. келди, орукту чайлаңар! деп, чыылган чон алгыр часты уткаан.

Шончалай ХОВАЛ

Авторнуң болгаш Альб ХОМУШКУНУҢ тырттыргаруктары.

Тыва Республиканың Чазаанда

ТӨЛЕВИЛЕЛДИ УЛАМЧЫЛААРЫ НЕГЕТТИНИП КЕЛГЕН

Тываның Баштыңы «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» телевизелдин күүселдезинге контроль шагын тургускан.

Республиканың кожуннары-биле селектор хурал үезинде Тываның көдээ ажил-агый болгаш аш-чем сайыды Сергей Ойнев Би-Хем кожунунун Туранда сыын ажил-агыйында ажилдың чоруп турарының дугайында Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оолга илеткээн. Бо чылдың төңчүзүңгө чедир сыынның саны 700 баш чедер, а 2017 чылда бир муң баш чедер дээрзин сайыт дыңнаткан. Ол үеге чедир ук ажил-агый мыйысты бир тонна чедир база өске-даа эм шынарлыг чүүлдерни бүдүрер.

Ол хуралга регионун удуртукчу «Чаңгыс суур—чаңгыс бүдүрүлгө» губернатор телевизелдин күүселдезинин дугайында илеткээр дилээн, ону бо чылдан эгелеп республиканың АҮК кластер тургузун барымдаалап күүседи берген.

Чугаа үезинде Тываның Баштыңы сүт болбаазырадып кылыр бүдүрүлгени Эрзин кожунга тургузар телевизелдин кедилг болурунга чигинишкенин илереткен. Кожунда бир муң ире саар инек бар деп, кожун чагыргазының даргазы Роман Шинин бадыткап турза-даа, Шолбан Кара-оол хой эддин, күтү болгаш алгыны болбаазырадырынче кичээңгей салыын сүмелзээн, ол продукция эрзинин экономиказынга элзээн аарымчалыг болуп турар.

Сүткүр мал өстүреринге клас-терлиг хамаарылга дээрже сүткүр малдың уксаазын өстүрери бол-аш чогуур чем баазазын тургу-ары деп, Шолбан Кара-оол са-ындырган. Ындыг байдалдар уругустанмаанда бүдүрүлгениң эүк-соксаал чок чоруун ханды-ары болдунмас, бот-үне аар

болгаш продукцияның шы-нары куду болур. А ол бүгү чүүлдер орулгалыг чорукка-даа, ажилдакчыларның шалыңында-даа салдарлыг, а телевизелди күүседи турар ужуру ону чогум-чалыг болдураары болгай.

Каа-Хем кожунун башты-ны Александр Шелехов «Каа-Хем» МУБ-тун сүт-бараан фер-мазында байдалды илеткээн. Чоокта чаа ажилалга кириген сүт болбаазырадыр цех баш-тайгы продукциязын элзээн каш аттарлыг кылдыр үндүрген, олар Каа-Хем болгаш Таңды кожуннарның тос садыг точка-ларында саттынып турар дээр-зин дыңнаткан. Амгы үеде сүткүр чорукту бедидер талазы-биле хемчеглер алдынып турар, чүге дээрже цехтин күчүзүнүн чар-тыын безин ажыглавайн турар.

Бүдүрүлгени телевизелдиз кү-чүнне үндүреринин, ооң продукция-зын кол ажыглап турар чер Кызыл хоорайның мэриясы-биле продук-ция чедиреринин айтырыын шиит-пирлээрин республика Баштыңы Көдээ ажил-агый яамызынга дааскан.

Таңды кожунун чагыр-га даргазы Сергей Ондарның чугаалап турары-биле алыр-га, кожунда 11 суурнуң төле-вилелдерин езугаар ажилдаар 48 олут тургустунган. Бо чылдың мартта сүт болбаазырадып кылыр цехти ажыдары планна-тынып турар.

Чазактын чурттакчылыг суурларга быжыглаттын-ган кежигүннеринин «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» телевизелдин күүселдезинин «контроль шагын» Шолбан Ка-ра-оол чоокку неделяда докта-дып тургускан. Ол темага то-даргай чугааны муниципал-дыг тургузугларның чагыргалар баштыңнары-биле, ийи неделя эрткенде, кылыр.

Тайылбыр: Республика Баштыңы Шол-бан Кара-оолдун 2012 чылдың декабрьда Тываның Дээди Ху-ралынга Айыткалынга киригени «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдү-рүлгө» деп телевизелдин сорул-газы 124 хоорай болгаш көдээ чурттакчылыг чер бүрүзүңгө ажыктыг бүдүрүлгени тургузуп тургаш, Тываның көдээзин сай-зырадырынга идиг бээри болган. Негеттиниң турар продукцияны бүдүрүп турар бүдүрүлгелер, чаа тургустунган ажилдаар олуттар, орулгалыг бот-үне аажок ажык-тыг чүүл болуп турар.

Республиканың Экономи-ка яамызының дыңнатканын езугаар алырга, кириген 177 көдээ телевизелдеринин 153-жү күүсеттиниң турар. Телевилелди күүседи келген үениң дургузун-да бүдүртүнген барааннарның болгаш чедиртинген ачы-дуза-ның каттышкан хемчээли 233 миллион рубль болган, ажил-даар чаа 1109 олуттар тургус-тунган. Барааннарның болгаш ачы-дузаның 82 ажыг хуузу телевизелдин киржикчилери боттарының кожуннарының девискээринге, 18 хуузу Кызыл хоорайның хереглел рыногун-га боттандырып турар. Эрткен чылын оон үндүрүлгө 10 мил-лион хире рубль кирген.

«Ниитизи-биле «Чаңгыс суур — чаңгыс бүдүрүлгө» телевизел бодунун кол хүлээлгезин күү-сеткен, көдээ улустун сайгар-лыкчы идепкейлиг чоруу бедзэн — деп, 2014 чылдың декабрь-да Айыткалынга Шолбан Ка-ра-оол демдеглээн. — Чалаң сүт продукциязынын, эъттин болгаш балыктын чартык фабри-каттарының, ижер сугунун, ниити-зи-биле көдээ ажил-агый продукциязынын бүдүрүлгези көвүдзэн. Ындыг турбуже соци-ал-экономиктиг чаа байдал-дар телевизелди уламчылаарын негеп келген. «Ам-даа бурун-гаарлаар, телевизелди шынар талазы-биле чаа деңнелче үн-дүрер херек — деп, республика Баштыңы уламчылаан. — Ону аажок орулгалыг кылдыр кылыры чугула. Рыноктун негеп турары продукцияны болгаш ачы-ду-заны хандыраар бүдүрүлгелер көдээге улам сайзыраар ужу-руг. Бүдүрүлгениң ажыктыын бүдүрген продукциязынын саны-биле звес, ону чежи сатканы-биле үнелээр бис. Телевилелди уламчылаарын өске хевирге— республикада АҮК-тун кластер тургузуун барымдаалап чорудар бис. Ол дээрже чаа бүдүрүлгени тургузарда сайгарлыкчы, ча-гырга даргазы, ол адырның сайыды телевизелдин кайы хире ажыктыын ылаптап санаар, продукцияның каяа негеттине-рин болгаш зона кластеринге ону бүдүрер черни тодарадыр ужуругу».

Чазак кежигүнү бүрүзүңгө чурттакчылыг черни быжыглаан дээрзин сагындыраал.

Долаана САЛЧАК.

«Азияның интеллектуалдыг алдыны»

ДЖЕК МАНЫ ЧАЛААН

Бо чылын күскээр Тывага эгелээр Азия аныктарының шуулганы Россияның дыка хөй регионнарының чедип шыдаваа-ны деңнелге эртип болур.

Шуулганың башкарыкчы-зы кылдыр организакчылар су-раглыг кыдат сайгарлыкчы Джек Маны чалап алырын саналдаан, ону электроннуг коммерцияның эгелекчизи деп санап турар. Alibaba Groupнун тургузукчузунга чалалганы дыштаныр хүннерде Гонконгта чоруп турар Тываның Баштыңы Шолбан Кара-оол боду дамчыдып берген.

Ооң дидим чугаазын Стив Джобс-биле деңнелтирер Джек Маның киржилгези-биле болур шуулган көргүзүг талазы-биле эң бедик деп санадып болур. Ындыг хемчеглер эрттирер хөй акша-лыг кожа регионнар башкарык-чы кылдыр делегей деңнелдиг ыңдыг кижини хаара тудуп шы-давайн турда, ол ыңдыг болур ужуруг-даа. Ооң дугайында «ФедералПресс.Сибирь» ма-териалында тодаргай чырыткан.

«Джек Ма — салым-чаяанныг бизнесмен кижидир, ол ышкаш деңээр чүве чок удуртукчу, Alibaba Groupнун тургузукчузу, ооң чедишкinnerин бүгү деле-гей магадап турар—деп, бодунун социал четкизинде арнынга Шолбан Кара-оол февраль 17-де бижзэн. Ону «Евразияның өззэ» телевизелге дүүштүр эртер аныктарның «Азияның интел-лектуалдыг алдыны» Азияның бирги шуулганынче чаладым».

Республикага интеллект-уалдыг шуулганы эрттирер телевизелдин дугайында эрткен чылдың августта, Тываның болгаш Россияның демнежилгезинин 100 чылын байырлаарының бүдүүзүндө, Уралдың күрүнениң экономиктиг университетинин ректору Михаил Федоровтун Кы-зылга кээп чоразының соонда билдинген. Ынчан Евразияның экономиктиг клувунун тургузук-чуларының бирээзи хемчеглер эрттирер дзэн саналды деткип, ону Евразияның экономиктиг шуулганы-биле каттай эрттире-рин саналдаан, ооң даргазы ооң боду болуп турар. Михаил Федоровтун санап турары-би-ле алырга, Тываның найысылалы Екатеринбург-биле кады, а ол ышкаш Европаның география талазы-биле төвү, немец хоорай Дрезден-биле чүгле ийи дипти звес, бурунгу сайзыралды кат-тыштырып турар көвүруг болур ужуругу.

Аныктарның «Азияның ин-теллектуалдыг алдыны» бирги шуулган Тывага бо күстүн эгезин-де болуп эртер. Ону Евразияның күш кирип оар шимчээшкенинге бир дугаар болур хемчээниң рес-публикага эртери ол деп санаар апаар. Ол хемчегни Аныктар херектеринин талазы-биле фе-дералдыг агентилел албан-езу-зу-биле деткээн.

Регионнарга болуп эртип турар шак ыңдыг хемчеглеринин бир берге чүүлү — болушкун-ну башкараар кылдыр чала-дып келген башкарыкчыларның айтыры болур. Дискуссия шөлдеринге болур чугааларның утка-шынарын олар тодарадыр болгаш кандыг-даа шуулганың ажылының шынары олардан ха-мааржыры билдингир. Аңаа Вла-

димир Путинниң болгаш Дмит-рий Медведевтин киржиринге чаңгыга берген Красноярскинин экономиктиг шуулганы чурттуң улуг удуртукчулары кириш-пейн барган таварылгада чер албайн эртип турган. Томскинин инновация шуулганы Innovus, аңаа федералдыг эрге-бай-дал тыпсып-даа турда база ыңдыг байдалга таваржып келген. Новосибирскинин Interга шуулганының салым-хуузу база чегенчиг. Бодунун ажилдап келген бүгү үезинин дургузунда ол кандыг-даа көскү башкарык-чыны чалап ап, хүн айтырыын бедик деңнелче үндүрүп шыда-ваан. Ол чүгле аныктарның болгаш студентилернин фес-тивалы хевирлиг апарып кел-генинин түңнелинде, каш чыл болганда-ла Interга дүжүп калган, херек кырында ооң бюджети аажок улуг турган.

Бо удаада аныктарның «Азияның интеллектуалдыг ал-дыны» шуулганы башкарыкчы-ларны боду чалап алгаш, ону эрттиреринин талазы-биле тус-кай орукту шилип алган.

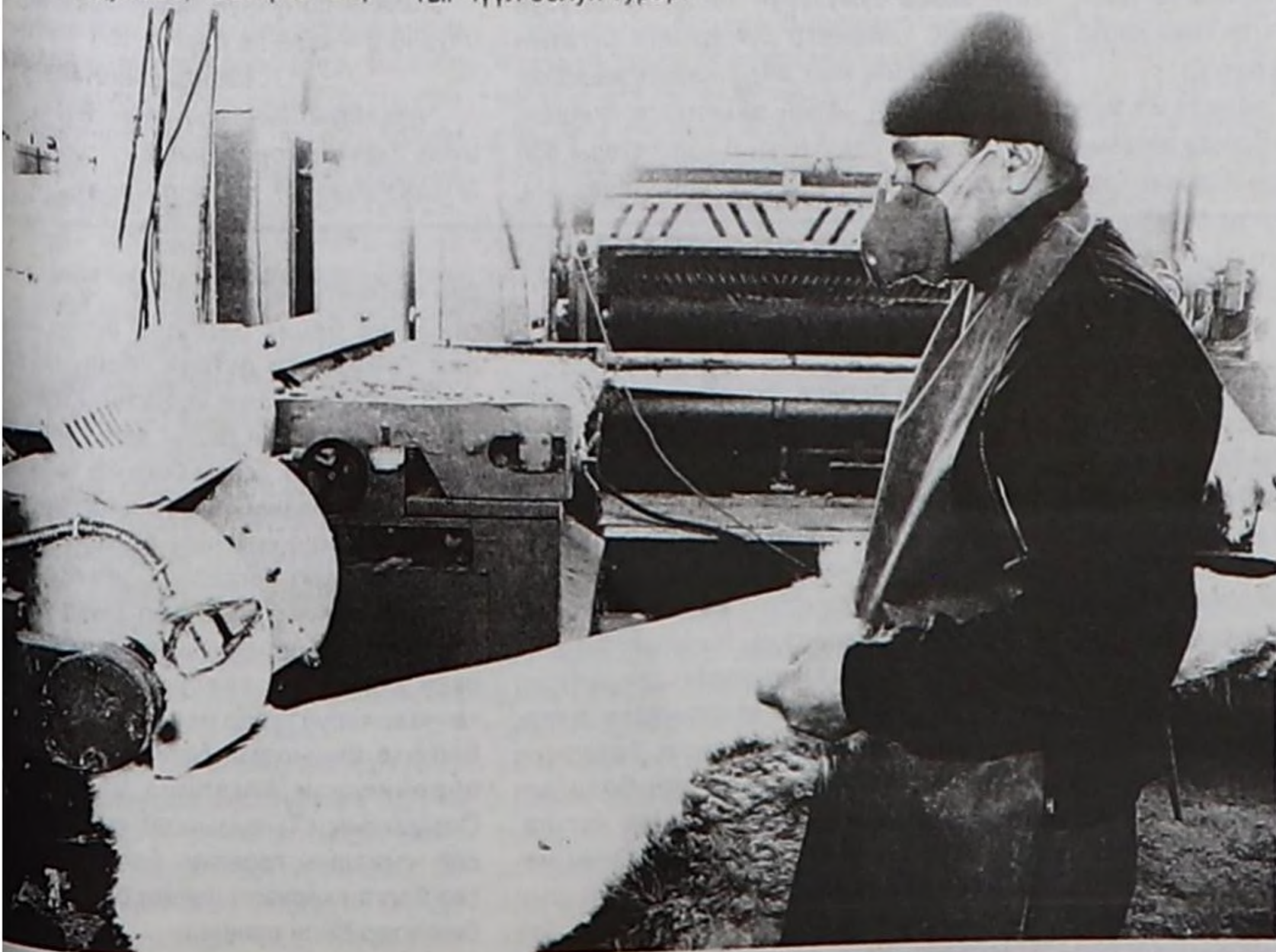
Евразия клувунун саналын Орустун географтың ниитиле-ли деткээн, ол чуртта аныктар шимчээшкенин болгаш Тывада элзээн хөй телевизелдерни дет-кип турар. Евразияның бирги шуулганынга ОГН-ниң прези-дентизи Сергей Шойгу киржирин аазаан. Ол ышкаш Россияның болгаш даштыкының сураглыг удуртукчулары шуулганга киржир деп турар.

Джек Маның маңаа көстүп келгенинден хемчеглер элзээн бедик деңнелче көдүрлүр деп идегел бар, өске регионнар ону аас-кежи деп санап турар. Маны электроннуг компанияның тургузукчузу деп анаа звес санап турар. Ооң тургусканы Alibaba Group компанияны «Форбс» журнал 2000 болгаш 2001 чыл-дарда эң эки деп үнелеп келген.

Ма компанияның удуртук-чузу албан-дужаалдан албан-езузу-биле халажылгаже үн-ген-даа болза, ону бедик ат-алдарлыг кыдат бизнесмен, а ол ышкаш делегейде эң көскү башкарыкчы кижиде санава-шаан. Оон аңгыда Ма бодунун дидим сестери-биле болгаш чиге сөглзэн домактары-биле алдар-жып чоруур кижиде.

«Информастыг технология-да улуг өскерилгелер-биле ооң адын холбаштырып турар кижини көөрүн болгаш дыңнаарын, ха-рын-даа Тывага болур шуулган-га ооң-биле санал-онал солчу-рун Россияның аныктары күзеп турар дээрзинге бүзүрээр мен — деп, Шолбан Кара-оол демдег-лээн.— Бодунун компаниязын-га топ-менеджерлерни өөрүшкү-биле өөредип турар Джек Ма Россияга лектор болурундан ой-талавас боор деп бодаар мен».

gov.tuva.ru-дан.

«ШЫН» — ТӨӨГҮНҮҢ «КӨРҮНЧҮҮ»

«Шын» солуну Тываның төөгүзүнүн «көрүнчү», ооң арыннарында шаг-төөгүнүн болушкуннары бижиттинген дээр. Ол, шынап-ла, ындыг чорду. Чар-тык век соңгаар, улам тодаргайлаар болза, 61 чыл соңгаар солуннуң арынна-рынга чүнү бижип турганыл? «Шынның» 1951 чылда үндүрүлгелеринин арынна-рын ажыдып, сонуграп көрээлиңер.

1951 чылда Тываның хей-ниити бол-гаш литературлуг амыдыралына эң көскү болушкун — Совет Эвилелиниң Коммунисттик партиязының Тыва область комитетинин бирги секретары, чогаалчы Салчак Токага совет күрүнениң сталинчи шаңналын тывысканы. Совет Социалисттик Республикалар Эвилелиниң Министрлер Чөвүлелиниң ол дугайында доктаалындан үзүндүнү «Шын» солунга 1951 чылдың март 24-те парлаан.

«СТАЛИНЧИ ШАҢНАЛДЫҢ ЛАУРЕАДЫ

Эртем, чогаадылга болгаш литера-тура уран-чүүлдер талазы-биле 1950 чылдагы шылгараңгай ажылдар дээш Сталинчи шаңналдарны тыпсыр дугайында ССР Эвилелиниң Министрлер Чөвүлелиниң доктаалындан.

1950 чылда шылгараңгай эртем ажылдары чогаадылгалар болгаш бүдүрүлгө ажылдарының методтарын үндезининде сайзыраңгайжыткан дээш, база литература болгаш уран-чүүлдер талазы-биле шылгараңгай чогаалдар дээш Сталинчи шаңналды тыпсырын ССР Эвилелиниң Министрлер Чөвүлели доктааткан.

III

Литература болгаш уран чүүлдер та-лазы-биле шылгараңгай ажылдар дээш Сталинчи шаңналдар.

а) уран чечен проза, 25 муң рубль хемчээлдиг үш дугаар чергениң шаң-налдары

10. Тока Салчак Калбакхөрекович «Араттың сөзү» деп тоожу дээш.

Тыва чогаалчыга совет күрүнениң бедик шаңналын, барып-барып сталинчи шаңналды тывысканы тыва чогаалдың ат-алдарын ол үеде дыка көдүргөн. Номчукчуларның, чогаалчыларның бол-гаш чогаал критиктеринин Салчак Токаның «Араттың сөзү» деп романында-даа хамаарыл-газы аңгы-аңгы болза-даа, тыва чечен чогаалдың сайзыралының эге чадаларын-да эң дээр тыва проза чогаалы деп санап турар. «Араттың сөзү» чогаалчының кол чогаалы. Сталинчи шаңналды алырынга чедир Салчак Тока «Араттың сөзү»-биле доктаамал ажылдап, чогаалчы арга-дур-жулгазы байып, салым-чаяаны сайзырап, бо чогаал роман чедир хемчээл-даа,

утка-шынар-даа талазы-биле өзүп кел-гени чугаажок. Аңаа херечи 1932 чылда «Кинчини чаза шапканы», 1941 чылда «Мээң сактышкыным», 1944 чылда «Тос чадырда» деп аттар-биле парлаттынып турганы. Сталинчи шаңналды Токага тып-сыр дугайында доктаалда безин «Араттың сөзүнүн» жанрын роман дивээн, тоожу деп бижип каан.

«Араттың сөзүн» орус, совет бол-гаш даштыкы номчукчулар орус дылга номчаан болгай. Ынчангаш бо чогаал-ды очулдурукчуларның ону сталинчи шаңналга төлөптүг кылдыр очулдурга-нын база демдегеп каары артык звес. Очулдурукчу чогаалдың авторларының бирээзи деп чугаалажырында чүве-ле бар.

бодунуң төрөөн чурту Каа-Хем кожуунда Мерген деп черге тудуп эгелзэн сүт-бараан фермазының тудуунга кириштирген деп чогаалчыны бичиизинден эки таныыр Дорофей Игнатьевич Зайцев херечилеп чугаалаан.

1951 чылда Тываның экономиктиг амыдыралында чугула болушкун — Тес-Хем кожуунуң Кызыл-Чыраа суму-зунда Тоозунуң деп черге суггарылга бугазының тудуун адакталдырып, ынаар сугну аксып үндүрүп, 1000 гек-тар хире черни суггарып, аңаа тарааны тарып эгелзэни. Бо тудуг дугайын-да 1951 чылдың май, июнь айларда «Шын» солунуң үндүрүлгелеринге хей материалдарны парлаан.

Колхозчу арында малчы

Мээң са

Элбекшил бедик дүжүт дээш күш-ажыл

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Тоозунуң бугазын казып турганы.

Тес-Хем районунда Сталин аттыг колхозтук ишканалары буга тудула

Буга тудуу доозулган

Ак сеткилдиг ажык ажил – арын-нүүрнүң херээ

Амгы үенин бир эн чидиг социал
айтыры – ажил-биле хандырылга,
ды тодаргай-биле чугаалаарга, ооң-
биле хандырылга чогу, ажил тывылбас
чорук. Совет үелерде кижилер бүрүзүн
ажыл-биле ыяап хандыраар болгаш
ажыл кылбас кижини «маңгысталчак
амыдыралдыг» деп санаар турган.
Ам бо үеде соңгаар улуг хоорайларга
кижиге мергежилге өөренип алган, дээди
ортөм-билигилге аныктар безин ажил
тыппайн баарга, кижилер кайгап ханмас.
Кимтигилде шак мындыг, халаптыг деп
болур, ажил чок чоруктуң уржуундан
алган бүрүткел чок бүдүү ажил-
даары («неформальная занятость») –
деп билиштин тывылган. Ынчалдыр
бүдүү ажилдап турар кижилер үндүрүг
органнарында, бюджеттен дашкаар
фондуларда бүрүткел чок, амы-хуу-
нда бот-тускайлаң азы кандыг-бир,
уу бүдүрүлгө-даа болгай-ла, садыг-
таарган, столовая, ресторан дээн ыш-
аш организацияларда бүдүү ажилдыг
болуп турар. Олар-биле организация,
ажыл берикчизи күш-ажыл керээзи
арбас, ажил төлевирин чагаа хавын-
а, азы холунга бүдүү тутсуп бээр. Ону
калереге ажилдаары» деп база турар.
Мынчалдыр ажилдаарга багай болбас
эргак: кижини туралаан үезинде үндүр
алтаптып» болур, ажил берикчизи ооң
күрүңгө кандыг-даа хүлээнилге, хары-
алга чок, ооң келир үеде пенсиязынга
ылда кылдынмас, аарый бээр болза,
компетент ап, ону төледип алыр арга чок,
дээш акшазы албас болгаш оон өске-даа
шак чиигелделери, күш-ажыл стажы
ки болур. Мындыг таварылгада ажил
берикчи бүрүткел чок кижиге камналга
алып турары билдингир, чүге дизе ол
күш үндүрүг, албан пенсия, социал, меди-
на камналадылганың фондуларынче
шак шилчидишкиннери кылбас.

Эрткен күзүн Россия Чаззаанга бүрүткел
ажылдаар чорукту болдурбазынга
маарыштыр О.Ю.Голодец башкарып
тирген чөвүлел хурал болган. Аңаа
гигиенарда бүрүткел чок ажилдап турар
кижилерни 30 хуу кызырар дугайында
алга бердинген. Тыва Республикада
бүдүү ажилдап турар кижилерниң сан-
ы билдингир бе? Оларны канчаар
арадып турарыл? Бо айтырылгарга
арыны ТР-ниң Күш-ажыл болгаш
циал политика яамызындан билип
ыр дээш харылзажырымга, ында бо
тазы-биле харыылап турар специалис-
т – чонну ажилга хаара тударының
токимче килдизиниң начальниги Чечек
тна база специалист Ай-Хаан Дугур
т кандыг ажил чоруттунуп турарының
айында чугаалап бердилер. Бизнес
ыл-чорудулгазынче хаара туттунган
ыл берикчилер мындыг чорукту тургус-
тын дээш, ону болдурбазынче угланган
жай планны яамы ажилдап кылган.
Планда көрдүнгенин езугаар ажил
берикчилери-биле күш-ажыл керээлерин
арынга, акша-шалың төлевириниң
тазы-биле консультация алыр дээн
билерге «изиг шугум» телефонун яамы-
тургускан. Массалыг информация
сектерин дамчыштыр чонга тайылбыр
алын чорудар. Ажилдакчыларынга
ш-ширелиг бүдүрүлгелерниң болгаш
анизацияларның удурткучулары-биле
ылдаар, координастыг комитет хурал-
ынче оларны кыйгыраар. Бүдүү ажил-
дыр чорукту болдурбайн, ажилды ажык
дурарынче угланган дугуржулгаларны
ар, хыналдаларны чорудар.

Оон аңгыда биче болгаш ортумак
немичин сайзырап хөгжүүрүнге күрүнө
химчезин көргүзсө, «Ак сеткилдиг ажил
кижи» деп конкурсту эрттирер дээн. Бо
ын эки угланыышкын болду. Амгы үеде
тарлып ажилдаары, бодунуң херээн
айдып алыры, ону сайзырадыры оюн

чук звес, дыка нарын ажыл-херек болуп турар. Сайгарылга ажылын аждыдып алгаш, учетка туруп алырга-ла, үндүргүлөр, негелделер, хыналдалар оон-моон үглөп кээр. Акша тыртар черлерниң көвейинден чамдык таварылгада сайгарлыкчы алып берикчилери улусту бүдүү ажылдадып ап турары меге звес. Ону, бир талазында, эки тургустунуп, сайзырап үнүп келиринге акша-хөреңгиниң чегейинден, ажылдың аайы-биле чыгаткан байдал деп база санап болур. Өске талазында, ажыл тып чадап кааш, чамдыктар акша-ла төлөп берип турар болза, кандыг-даа ажылче кирер ужурга таваржыры база-ла амыдыралдың албадаткан байдалы. Бо ийи тала кайызы-даа кызагалдыг байдалдың ужуң бот-боттары тыпчып алгаш, ынчалдыр бүдүүлээн хевирже кирип турар.

Бүрүктөпкөй аңылдап турар чамдык улустуң ап турар акша-төгериин харык чок, кирген орулгдан хамааржыр. А Тыва ыш-каш бичии республика, кожуун деңнелинге чаа тургустунуп эгелээн сайгарлыкчыларны хөй орулгалыг дээри берге, чүге дизе бизнес ажыдып алырынга алган чээлилерин банкыга төлээр, албан киирер учурлуг үндүргүлери болгаш акша шилчилдигелерин доктаамал кылып болгай. Оон аңгыда бизнестин сайзырадырыңг

“Регионнарда бүртүгү 30 хуу кызырар дугайында публикада бүдүү ажил билдингир бе? Оларны

база акша-хөреңги херек: Мындыг байдалды билип болбайн аан харын. Ындыг даа болза ажилды ажык чорудары черле ажыктыг деп чүвени медепел көөрү чугула. Бүдүүлээр, кажарлаар чоруктарның артыкы талазы эки чүвөгө чедирбес, кажан-бир ол дээш харыылаар апаар болгай. Бо чуртталгада халас чүве чок; халас келген кежик харыылыг. Өскээр чугаалаарга, кижиниң бодунуң амыдыралында кылып чоруур мөзүлери дээш харыысалгалыг болуру. Бир эвес сен бөгүн кандыг-бир бачыт кылып каан болзуңза, дөмей-ле ол дээш яла тудуп, харыылаар апаар сен; бо чуртталгада бодуң ол ераңны оон көвей хемчээлге харыылаар, яла ол доран келбес-даа болза, сээң чоок кижилерин, салгалдарың бургандан кандыг-бир кеземчеге онаажып болур.

Бо ханы философу, азы шажынчы угаадыг бүгү-ле ажил-херектерни аксеткилдиг чорудары-биле холбашкан. Бир звес сайгарлыкчы киж и ажил-херээн чонунга эки бараан болдуруп, кылып бүдүрүп турар продукциязы шынарлы өртек-үнези хөлүн эрттир аар звес болза, ооң биче бизнези чайгаар сайзырап чоруй баар. Кижилерни шынар чок, бок-сак бараан-биле мөлчүүр сагыштыг, чүглө бодунуң карманын долдуруп алырынче угланыр болза, херек бүтпес. Ынчангаш ажилдадып алган кижилериниң дугайында сагыш човап, оларның келир амыдыралын бодап, пенсия, социал камгалалын тургузуп бээри чугула. Бо материалды белектээр мурнунда редакцияга Пенсия фондузунуң специалистери-биле «Дорт харылзаа» болуп турган. Бир кожуундан пенсия назылыг херэзжен киж и долгал келгеш: «Уруг-дарывыс 40 хар чедип тур. Оларның келир үеде пенсиязы кандыг болурул? Фермер кижилерге ажилдаарга, акша-төгерик төлөп бербес, орнунга хой берип каар-дыр» — деп уругларының келир үезиниң дугайында сагыш човаашкынныг айтырыгны салып турду. Бодавыже, бо таварылгада чугаа бүдүү ажил дугайында болуп турар. Ye саадаар звес, бир каш чыл болгаш, телефон долгаан пенсионерлерниң ажи-төлү пенсия назыны чедип келир. А ынчан олар Кыдыкы

Соңгу чүк девискээриниң эрте пенсиялаар эргезинге дүүшпейн барып болурлар, чүге дээрге 20-25 чыл күш-ажыл стажы четпес, Пенсия фондузунче олар дээш дады-вырлар кииртинмейн турган. Бо чылдар иштинде бүдүү ажылдыг турган кижилер ажы-төлүн дээди эртемеге чедирип алырда акша хереглээш, банкыдан чээли алырын оралдажырга, ойталап кааптар. Өске социал чиигелделер дугайында чугаалаандаа херээ чок.

Бүртүкел чок, бүдүү ажилдыг улусту тодарадып тып алыры база белең зөө. Республиканың Күш-ажыл болгаш социал политика яамызы хамаарылгалыг албан черлери-биле кады удаа-дараа рейдилерни организастан турар. Бочылдың эгезинде ындыг рейдилер соонда күш-ажыл керээзи чардынмаан 41 кижии илереттинген. Оларның сези-биле күгүлөтчеттүг, азы түр үеде керээ чарып каан.

Пенсия фондунун Тыва салбырында парлалга албанының удуртукчузу Саяна Монгуш кижилерни бүдүү ажылдадыр чорук-биле оларның дорт демисежир эргехүлээлгелери чогуң чугаалады. Чижээ, социал четкилерде Ак-Довуракта кафеде ажылдап турар бир уруг чагаа хавыңга акша ап, ону «хөлөгеге» ажылдадып турарын дыңнаткан. Ол кыс бодунуң адындан билдириешкин кириер болза, Пенсия фондузу чүгле ыңчан Күш-ажыл инспекциязынга ол фактыны дыңнадып, бо талазы-биле хемчег алырын дилеп болур. А ол уруг ажылдан үндүрүптеринден корткаш, бодунуң адын безин адап бербей ту-

рар. Пенсия фонддузү чүгө ийи-чаңгыс рейдилерге киржиң, тайылбыр-ажылы кылырындан өскө чүнү канчаңтар боор. Ында чыл санында ажал берикчилери ортузунда «Эң дээр камгалакчы» («Лучший страхователь») деп конкурс чоруп турар. Ооң тиилекчилери – боттарың ажалдакчылары дээр сагыш човаашкынның, ак сеткилдиг ажал берикчилер.

Бүрүткел чок а жылдаарының алыс дөзү чурттуң бөгүнгү социал-экономиктиг байдалында чаштынып чыдар. Россияга ортумак болгаш биче бизнес ажил-чорудулгазы кылырда, ону эгелеп алырының амыр эвези, административтиг шаптараазыннар, үндүртүлгелерниң улуу, чер айтыры, оран-сава садып, хөлөзилеп алырының, инфраструктурага коштунуп алырының бергези, янзы-бүрү дүжүмөттерге чашпынчанныры, торгаалдар, хөөлээшкиннерниң хөйү, аренда өртээниң улуу дээш, черле кандыг берге айтырыглар чок дээр. А ажил чок чорук, ооң чыл-чылы-биле тывылбазы чамдык улусту керээ-даа чарбайн, бүрүткел чок а жылдаар байдалче чыгап турар. Олар чамдыкта амыдыраарының адаккы деңгелинге четпес шалыңа-даа чөлпөззержиптер. Чүге дээрге шуут куру олурарының орунуга, оода хлеб садып чиир акшаны ап турганы дээрэ ыйнаан. А чылын Тывада амыдыраарының адаккы деңгели 8971 рубль. Ажил төлөвири моон эвээш болбас үжүрлүг.

Бүрткел чокка бүдүү ажылды дорт-ла буруудадыры берге. Рынок эконо-миказының байдалдарында кайы-даа таланың бергедээшкинери көвей дээрзин моон көрдүвүс. Бистиң кончуг эскерип турарывыс – Тывада ачы-дузаларның рыногу улуг, садыг-магазиннер базым саында, өртектериниң өрүзүн чугаа-лааш-даа канчаар, а езулуг бүдүрүлгө бизнесси шоолуг сайзыраваан. Ынчангаш аргажоктан бүдүүлөп ажылдаар чорук эвээжезин дизе, эрге-чагыргаларның кол шиитпирлээр айтырыглары – социал-эко-номиктиг байдалды экижидери, бизнеске таарымчалыг байдалдарны тургузары, ажилчын олуттарын көвүдедири, чоннуң амыдырал деңгелин бедидери.

Надежда ЭРГЕП.

Часкы хову ажылдары

Тываның Чазаанга бо чылдың часкы хову ажилдарына белеткелдин чорудуун чугаалажып көргөн.

Тываның көдэз ажыл-агый болгаш аъш-чем сайыды Сергей Огневтуң хуралдың киржикчилеринге дыңнатканы-биле, бо чылын тарылга шөлүнүң ниити хемчээли 33,85 муң га. Эрткен чыл-биле деңнээрге, тарылга шөлүнүң улгатканы 1,5 муң гектар, азы 4,8 хуу. Тараа культураларын 7,5 муң гектар шөлге, картофель болгаш ногаа аймаан – 3,4 муң, мал чеминиң культуразын – 19,6 муң гектарга олуртур.

Мал ажылының продукциясын улгартырар сорулгалыг энир чылда ышкаш кол куженишкини мал чемин өстүреринче угландырар. Аңаа үндезилеп, мал чеминиң культураларының тарылга шөлдерин 18,8 муң гектардан 19,6 муңга чедир улгартыра-ры көрдүнген.

Тараа культураларының шөлдерин
эвээжеткениниң чылдагааны – доктаамал
дүжүт алып аражок Тываның агаар-бой-
дузунун таарымча чок байдалында. Ону
эрткен чылын болган кааңнаашкынның
хараазында хлеб дүжүдүнүн чавызааны
бадытпал турар.

Тараа болгаш мал чеминге ниитизи-
биле 4 400 тонна үрезин херек. Көдээ
ажыл-агыйның бараан бүдүрүкчүлөрүндө
500 тонназы бар. Четпес үрезинни –
1 100 тонна тараа болгаш 2 800 тонна мал
чеминиң үрезинин Хакасия Республикадан
база Красноярск крайдан садарын планнап
турар. Амгы үедө республиканың Көдээ
ажыл-агый яамызы кожа регионнарның
АПК органнары-биле ажилдарны чорудуп
турар. Баш удур санааны-биле 1 тонна
үрезиниң өртөз 12 муң рубль.

Часкы хову аялдуурин эрттиреринге 750 тонна кывар-чаар материал негетинер. КЧМ-ниң кол хандырыкчыларына «Хакаснефтьпродукт» ХАН болгаш республиканың кожууннарында бензин кудул алыр станцияларының четкилери бар тус черинг ийи хандырыкчызы хамааржыр.

Хову а жылдарын чорударынга 495 тракторну, 226 автомобильди, 173 тарылга херекселдерин болгаш 209 хөрзүн болбаазырадыр техниканы кириштирер. Бир тракторнун сезон дургузунда эртер шөлү 48 га, бир тарылга агрегадының — 152 га, хөрзүн болбаазырадыр бир техниканың — 131 га.

Көдээ ажил-агый техникаларын чаартыр сорулгалыг 2014 чылда «Росагролизинг» ААН-биле удур-дедир харылзаа талазы-биле ажилды катап эгелзэн. Бо үелерде 6 трактор болгаш 4 чүжк машиназын хөлөзиге алган. 15 техниктиг херекселди садып алыры-биле 43эли комиссиязының чөпшээрели алдынган. Оон аңгыда 2012-2013 чылдарда эгелеп турар болгаш өг-бүлө фермерлерин деткиир талазы-биле программаның ажил-чорудулгазында 71 тракторну, 158 кожуг болгаш азар чөпсек-херекселдерин садып алган. Оон ыңай 45 тракторну болгаш оларга кожар 63 херекселди энир чылын саткан.

Часкы хову ажилдарына чарыгдалдарның ниити түңү 105,1 миллион рубль. Эргежок чугула акша-хөреңгини көдээ жыл-агыйның курлавырларындан, республика болгаш федералдыг бюджеттин субсидияларындан, банктардан чээлиге алыры планнаттынып турар.

Хуралдын түннелинде Көдээ ажил-агый яамызының мурнунга күрүне дет-кимчезиниң акша-хөреңгизин көдээ ажил-агый бүдүрүкчүлеринге чогуур өйүндө чедирер болгаш бюджеттен дашкаар дестерден акша-хөреңгини киришти-рениң ажил-агыйларга дузаны көргүз-сорулгалар салдыгнан.

Тус черцнй чагырга баштыцнарынга, кѳдээ ажил-агуй бѳдүрүлгелериний удуртукчуларынга часкы тарылга ажилдарынга үрзинни чогуур өйүндө киирерин, техникаларны, суггарылга системаларын септээр болгаш белеткээр талазы-биле хемчеглерни алырын смүлээн.

ШАГАА БАЙЫРЛАЛЫНЫҢ ХҮРЕЖИ

Бо үнүп келген Хой чылын Тыва Республиканың Чазаа тыва улустун езу-чаңчылдарының чылы кылдыр чарлаан. Аңаа Тываның ат-алдарлыг мөгелериниң кирип келген үлүү база улуг. Шынап-ла, тыва хүреште улусчу езу-чаңчылдар, ужулар дыка хөйү-биле хаара туттунган.

Хүреш тыва кижиниң амыдыралының онзагай омур-хевириниң база болуп турар. Ынчангаш тускай делегейлиг, кайда-даа бижиттинмээн амыдыралчы сагыр ужу-луг дүрүмнерлиг. Чон мурнунче хүрежи үнүп келген мөге бодунуң онаанда таварышкан удурланкчызын хүндүлээрден аңгыда, ооң моон мурнунда хүрежи чорааш чедип алган ат-алдарын, улуг-бичиизин, назы-харын, салгал-ызыгуурун база чугула кичээнгейге алыр ужулуг.

Хүреш дээрге күскү үеде кадыр-кашпал хаяларга эмдик телер үскүлешкени ышкыш эвес, а чараш аргаларлыг, тускай делегейлиг, чогадыкчы аяныг тыва кижиниң амыдыралы-биле тудуш төөгү кылдыр көөр алаар. Ол дээрге тыва чоннуң бурунгу езу-чаңчылдарының чарыл-бас кезии. Тыва кижиниң төрүмелинден эът-ханында тудуш, мээ-медерелинде сиңниккен оюну.

Ынчангаш хүрештин езулалдарын, эң бедик сагылгазын, сүзүглелин ада-өгбелеривистиң бистерге арттырып каан ыдыктыг сенун чаа үнүп келген Хой чылында аныктар ону улам байыдып, ооң соондагы салгалдарына дамчыдып, Тыва черниң ат-алдарлыг мөгелерин утпайн, оларның аттарын улам делгереңгежидерин күзээр кижидир мен.

Хой чылының Шагаазына тураскааткан тыва национал хүрешке республиканың тулган чемпиону илередир маргылдаа эрткен дыштаныр хүнде Кызылдың «Сүбедей» спорт ордузунга бир онзагай байдалга эрткенин хүрешти көөр дээш келген улус дораан-на эскердивис. Хүрештин эгелээри эрги чаңчылдардан уштунуп, бир янзы, онза болду. Тыва Республиканың үрер хөгжүмүнүн оркестринге үдөдип алгаш, аныак тыва оол игилинге тыва чоннуң улустун ырызын аян-шинчилиг күүсөдирге, залга олурган аарыкчылар, аалчылар, чыскаалыпкан мөгелер ылым-чылым-на бардылар. Игилчи оюнун төндүрүптерге, залга олурганнар диңмиттиг адыш часкаашкыны-биле хүлээп алдылар.

Ооң соонда мөгелерниң хүрежи хевизиниң кырынга караа чивеш аразында чон аразындан хам кижини үне халып келгеш, дүңгүрүн какпышаан, алганып тургаш, залда олурган чоннуң сагыш-сеткилин хөй-аът кирип, чаа үнүп келген Хой чылында оларның оруу ак, хөй-аъды, сүлдөзи бедик, аарыг-аржык чок болурун алганып, тыва чоннуң аас чогаалының ховар болгаш уттундуруп бар чыткан хамнар алгыштарын база катап сагындырып, чоннуң сагыш-сеткилин кончук уран-чечен, сагынгыр-тывынгыр сөстөр-биле илеретти.

Тыва национал хүрешке бичии болгаш элээди уругларның спорт школазының коллективин Тыва Республиканың Дээди Хуралының депутаты, республиканың Арзылаң мөгеи Седен-Очур Павлович Кара-Сал удуртуп эгелей берген соонда ол коллективтин ажил-ижи көскүзү-биле карака-ла экижи эгелээн. Болуп эрткен «Шагаа-2015»-тин хүреш маргылдаазының бүгү эрттирилгезиниң сценарийин олар кылгаш, коллективтин шупту кижигүннери идекпейлиг киришкенин хүрешти көрүп келген чон мактап турду.

Ооң соонда ыраккы Тибеттен келген 9-ку Богдо-геген Ринпочениң салгакчызы лама Ионтен Гиалтсо чаа үнүп келген Хой чылы-биле бүгү Тываның чурттакчылары-биле чолукшуп, амыр-мендизин айтырып, амыдырал-чуртталгага аас-кежиктиг болурун күзеп, тибет чоннуң мурнундан тыва чонга Хой чылында бүгү-ле буян-чол келирин күзеп, сүзүг-чалбарын кылды.

Тываның үрер хөгжүм оркестриниң үделгези-биле «Дөге-Баарын» чайтыладыр ойнай бээрге, Тываның Чаан аттыг мөгелери Эрес Кара-Сал, Андрей Хертек олар баштап алган 150 мөгелер хевис кырынга девип үнүп келдилер. Ук хүрешти 2015 чылдың февральдың эгезинде республиканың тыва хүреш

федерациязының кежигүннериниң отчет-сонгулдалыг хуралына хүлээп алганы чаа хүреш дүрүмнеринге үндөзилеп эрттирген.

Баштайгы онагларда Тываның ат-алдарлыг мөгелери шупту боттарының онагларын алып эртип алган. Ийги салгыда республиканың Чаан мөгеи, республика наадымдарының 3 дакпыр тиилекчизи Эрес Кара-Сал бодунуң чаңгыс чер-чуртуу, өзүп олар шыырак мөге Кара

тайгы салгыларында-ла Моолдун Авырга аттыг мөгелеринге таваржы бергени ол. Эрес Кара-Сал Моолдун 2011 чылда Наадымынга шүүлген, Авырга Мухбат Сухба-торга, Сайын-Белек Түлүш 2013 чылда Моолдун Наадымынга шүүлген Авырга Эрхенбайырга тус-тузунда таварышкаш, онагларын алып шыдавайн барганнар.

Тыва хүрештин чаа дүрүмүн езугаар 16 мөге артарга оларның аттарын саа-зынга бижээш, тырыкыландыр дескинип

2015 чылдың Шагаа байырлалының хүрежиниң тиилекчизи, республиканың Арзылаң мөгеи Сайын-Белек Түлүш.

Алаңгыга октадыптарга, залда олурган аарыкчылар сандайларындан тура халчыл кээп, Кара Алаңгыга байыр чедирип турдулар. Ол-ла салгыда Тываның база бир Арзылаңы Маадыр Монгушту өзүп олар аныак мөге Арсен Ондар арыг кагды.

Эрес Кара-Салдың шылап, турупканы илден болган. Ол кады хүрежи чоруур эштери Сайын-Белек Түлүш, Андрей Монгуш, тренери Каң-Демир Куулар болгаш аныак мөге Айдың Монгуш олар Моолдун найысылалы Улан-Батор хоорайга Моол чоннуң Шагаа байырлалына барып, ук чурттуң ат-алдарлыг нарыннарының аразына содаглангаш, 256 мөгелерниң хүрежинге киришкенер.

Февраль 17-де Моолдун күрүне болгаш аймак аттары чок 264 аныак мөгелерниң хүрежинге бистиң чаңгыс чер-чуртуувус Айдың Монгуш киришкеш, 8 онаан шуптузун октааш, ук маргылдаага шүглүп үне бээрге моол тренерлер, мөгелер, көрүкчүлөр кайгай бергенер. Айдың Сергеевич Монгуштуң алыс чурту Улуг-Хемниң Торгалыг, 20 харлыг аныак оол амгы үеде Тываның күрүне университетиниң күш-культура болгаш спорт факультетиниң 3-ку курузунуң студентизи. Ол 2011 чылда аныак мөгелер аразына Шагаа байырлалында шүүлген. Тываның өзүп олар аныак мөгезиниң кили 95 килограмм. Ынчангаш чоокку чылдарда ол Тываның ат-алдарлыг мөгелериниң 1-ги одуруунга киреринге кандыг-даа чигзиниг чок.

Февраль 18-тин хүнүнде Улан-Баторнун хүреш ордузунга болган маргылдаага 264 мөгелер киришкен. Оларның аразында Моолдун наадымдарының аңгы аңгы чылдарда тиилекчилери, чуртунуң адын делегейниң өске-даа булуңнарына камгалап, алдаржыдып чораан нарыннар, күчүткенер хөй болган. Моол хүрештин дүрүмүн езугаар шагаа байырлалдарына өске чурттуң мөгелеринден 2 мөгеден хөй эвес кижикчилерлиг команда кирип болурун айыткан. Ынчангаш бистиң республикадан Чаан мөгевис Эрес Кара-Сал биле Арзылаң аттыг мөгевис Сайын-Белек Түлүш олар киришкенер.

Моол хүрештин дүрүмүн езугаар өске чурттардан маргылдаага кирип келген мөгелерниң чедип алган ат-алдарлыг мөге аттарын барымдаалавас, ынчангаш бистиң ийи мөгевис Моолдун ат чок мөгелериниң аразына хамааржып, баш-

турар кылдыр кылган хааржакчыгаш-че суккаш, ону улай-улай тырыкыландыр дескиндиргеш, мөге салыкчылары кымның кайы мөге-биле хүрежин чажыды-биле тодарадыр. Ол чаа дүрүмү киригениниң кол-ла чылдагааны — ат чок аныак мөгелерге бурунгаар идиг бээр-биле кириген. 16 мөгениң хүрежинден Чөөн-Хемчиктин ат чок мөгези Назын Донгак эң шыырак дээн 8 мөгениң аразынче кирген.

Артып калган 8 мөгениң хүрежинге база бир хүлээп алган хүреш дүрүмүнүн чаа хевирин ажыглаан. Ол чүл дээрге мөгелер октажып чадааш, удур-дедир хончуга чүгле чаңгыс катап хүрежи турган болза, ам чаа дүрүмде ийи-ийи катый удур-дедир хончулажыр арга берген. Ооң ачызында Айдың Отчуржап, Сылдыс Монгуш, Ай-Демир Монгуш, Сайын-Белек Түлүш олар боттарының онагларын октап алгаш, 4 шыырак мөгениң аразынче киргенер.

Дөрт мөгениң салында Ай-Демир Монгуш Сылдыс Монгушту, Сайын-Белек Түлүш Айдың Отчуржапты тус-тузунда октап алганнар. Оларның хүрежинге хүреш дүрүмүнүн база бир чаа дүрүмү ажыглаттырган. Бир эвес эрги дүрүм езу-гаар мөгелер кажык уштурунга чедир хүрежи бээрге, кажыкты хүрештин судьязы кижини хап иштинден кажыкты боду ушта соп эккээр турган болза, ам чаа дүрүм езу-гаар ону хүрежи турар мөгелерниң улуг аттыг азы кайызы-даа ат чок болза, назы-харының талазы-биле улуг мөге кижини ону уштур эргелиг.

2015 чылдың Шагаа байырлалының хүрежинге шүглүр ат дээш хүрешкен Ай-Демир Монгуш биле Сайын-Белек Түлүштүн хүрежинге Тываның Россияның камгалап-өмээржилгезинге киргениниң 100 чыл оюнун, Кызыл хоорайның тургустунганындан бээр 100 чыл оюнун, 2014 чылдың республика Наадымының байырлалына тураскааткан хүрешке шүглүп үнген Тес-Хемниң мөгези Сайын-Белек Түлүш бо удаада база шүглүп үнгөн.

Шаңналдыг черлерни алган мөгелерге Тыва Республиканың Чазааның Даргазының оралакчызы, Тыва национал «Хүреш» федерациязының база катап сонгуктан даргазы А.П. Дамба-Хуурак байырын чедирип, мөгелерни алгап-мактап, өртектег шаңналдарны тиилекчилерге байырланчыг байдалда тывыскан.

Владимир ЧАДАМБА.
Авторнун тырттырган чургу.

Көрүкчүлөрнү сонуургалын оттурган

Чоокта чаа Сүбедей спелекизинге ТР-ниң Аныяктар териниң талазы-биле болгаш яамызы база спорттун шажыр, хүрежи холушкак хе ассоциациязы, айкидо федерациязы, афган дайынчылар, длар, дайынчы эштежилге эри спорттун төвер, шанчар, холушкак хевиринге шилилгелгылдааны эрттиргенер.

Тиилекчи ат дээш демисежирлар шилиттинген соонда, маргыс хүндүлүг аалчызы каратэге кар эдилекчизи, ТР-ниң Баштыны Кара-оол спортчуларга байыр геш, оларга тиилелгени, чедишк күзээш, спорттун бо хевиринд каш чараш аргаларны кылып, классты маргылдааның киржиге көргүстү. Ооң соонда бистипубликага спорттун бо хевирин эки сайырадырын, спорт школга тренер башкыларны томуйлап программа-биле шыырак спорт белеткээрин база кадыкшылылаар ажилдарны чорударын күз

65,8 кг деңзиге 1-ги черни — Тайга кожуундан Аян Иргит, 70 кг 1-ги черни — «Аныак» немелд төвүнүн төлээзи Эрес Самбу деңзиге 1-ги черни — ИХЯ-ның Руслан Ондар, 84 кг деңзиге 1-ги черни — ИХЯ-ның Ай-Мерген Ондар, деңзиге 1-ги черни — ИХЯ-ның Аржаан Кыргыс, 93 кг деңзиден ө черни — Буян Сонам, чараш ок — Артыш Маскиров, билими шанчарына — Чингиз Комбу, удрынга — Эрес Самбуу, чүстөргө угаларны — Болат-оол Хертек, чар дээш — Сайдаш Ондар — олар т бооп, тускай шаңналдарны алган. Бо маргылдаага шаңналдырлерже кирген спортчулар Тыва Р ликаның чыынды командазын т Сибирьниң бирги чери дээш марга киржир.

ТР-ниң Дээди Хуралының а удуртукчузу Хүлер Ондар, дайынчжилге чөвүлелиниң удуртукчузу Юра-оол, килдиз удуртукчузу Радисоважап, спорттун шажылажыр, холушкак хевиринге ассоциация даргазы Батый Хертек болгаш ө өскелер маргылдааны эрттирери материалдыг дузаны кадып, детки көргүскенер.

Алексей ЧАМБАЛ

Тываның кикбоксерла 18 алдын медальдыг

Февраль 19-22 хүннеринде ноярск хоорайга эрткен кикбокс маргылдаазының «фулл-кон» болгаш «K-1» кезектеринге Сибир чемпионнадының ниити команд аразына Тываның чыынды команзы чүгле Красноярск крайга ашты ийиги черни алган.

Маргылдаага Тываны бүгү ре ликадан чыгган эң-не шыырак 115 спортчу таныштырган. Олар тизи-биле 64 медальды чедип а 18 алдын, 17 мөңгүн болгаш 29 х ТР-ниң Аныяктар херектериниң лазы-биле болгаш спорт яамызыдыңнатканы-биле, Красноярскиге эр маргылдааларның тиилекчилери бол мөңгүн медальды эдилекчилери. Россияның чемпионнадының төнчү оурынга киржир. Чемпионаттын «Фу контакт» кезээ апрель 21-26 хүннери Липецк хоорайга эртер, а «K-1» кезэ май 18-22-де Пермьге болур.

Сагындырыптаалыңар, моон нунда тыва спортчулар кикбокс маргылдаазының «фулл-контакт, лоу-киком» кезээниң талазы-Россияның чемпионнадынче шилилгелгылдааны чедишкенин эрткен. Март хүннеринде Москва чоогунда Серб хоорайга болур түңнел оюннарга ре ликадан 25 спортчу киржир.

«АРАГАНЫҢ КЫРЫНГА ЧАМ ҮНЕР»

Эки, эргим редакция!
Мээң чагаам аныак-өскенге
кыйгы, арга-сүме болурун-
кыйгы, бо чагааны
туу-биле идегеп, бо чагааны
опураарым бо. Арага-таак-
дугайында нарын айтырыг
хүндөн хүнче дүвүредип
ры чажыт эвес, ооң човулаң-
нүннү көрүп, эртип чоруур
алымны, төөгүмнү болгаш
адырлып алыр дээш канчаар
нип турарымны солунга чы-
ап бээринерни улуу-биле ди-

мен араганы бир-ле дугаар
арлымда эштерим-биле со-
даш, шенеп ишкен мен. Ада-
билип кааш, аажок кончуп
ан. Ооң соонда удаа-дараа
рим уругтар-биле арагалап,
нерде чүдөп, кичээлдер
турам кедергей улуг апарган.
ада-иёмниң эвес, өске-даа
деримниң чагыс-сөстөрүн
авас, бодумга аажок болтур
мен. Ол үеде авам-даа,
даа улуг ажилдакчылар чо-
Оларның алдар-адын-даа
ас, аажы-чаңым чараш эвес,
ли улуг уруу чораан мен.

дум авам-ачамның чаңгыс
мен, менден бичии ийи оол
ларлыг болгаш, шупту чүве
шупту чүве белен болурунга
га бергеним ол. Бодумга ха-
штыр эпчюк сөс мырыңай
ап шыдапас, чүве болза-ла,
мен» деп коргудар, могот-
турган мен.

н бээр көвей чылдарның
вайн эрткени бо. Школаны
аш, ТувКУ-нуң орус дыл,
атура салбырынга ийи чыл
көөрөндим. Кичээлдер үзүп,
мейн тургаш, үндүрткен мен.
чылда авам чок апарган.
чылда оглумну божуп алган
2004 чылда хенертен ачам
«кызыл-дустай» берген. А
ай-чагырга чок арткан мен.
дөргүлүмнүн сөстөрүн-даа
авастан мен. Бодумнун бу-
йиле оглумнун адазын база
чыл алган мен, оглумга эки
а болуп шыдавайн бар-
ен. Амдыга дээр оглумну
ың талазындан угбаларым
п, кижизидип чоруур. Ын-
даа оглум меңээ аажок
«авай» деп чассыыр, чок-

таар. А мен оглумну хоңдур каап,
эш-өөрүм-биле катчып алгаш,
арагалап, таактылап, тояап чо-
раан мен.

Көвей хонуктар дургузунда
«улаштырыптар» арагалааш-
кыным 28 харлыымда эгелзэн.
Мырыңай эмчи чалаарынга че-
дир ижиптер апарган мен. Ол
арагалааш, төрелдеримни меге-
леп, кажар арга-биле акша чээп
ап, эт-сөвимни, идик-хөвимни,
хоорайда бажыңымны садыпкан
мен. Наркологияже бо-ла кирип
келир, доктаамал аалчызы апар-
ган мен. Чүү-даа чок, ак-көк дээр
адаанга артып калгаш, арагалаар
сылдаг дилеп, ижерим улам-на
кедерзэн. Эштерим менден оспак-
сырап, мени оюп-дизиптер болу
берген. Дөргүл-төрелдерим мен-
ден чөскенер, бажыңарындан
үндүр сүрүптер апарган. Бүгү-ле
алдын, мөңгүн эдилелдерим,
өңчү-хөреңгим арагага садыпкан,
өрелер «тарып» эгелзэн мен.
Ижер арага чогуңдан үен-даян хо-
лумақтыг чүүлдерни-даа ижиптер
апарган мен. Ону ижипкеш, киж
мөзүм чидирипкеш, аксы-мурнум
ойда-кайда болу берген.

2014 чылда арага мени бүрүнү-
биле тиилеп алган...

Бир-ле хүн хол-будум шимче-
вестеп, ковайып туруп безин шы-
давайн барган мен. Ажаап-тежээр
кижим-даа чок, үңген-кирген улус-
че карактарым кылаңайнып көрүп,
ээ көрнүптер хире-ле кижилерден
шай, суг дилеп чыткан мен.

Аарыым күштөлип, берге-
деп эгелээримге, кады төрзэн
дунмам мени хоорайга чеди-
рип, республиканың 1 дугаар
эмнелгезиниң токсикология сал-
бырынга чыттырып каан. Аңаа 18
хонуктун дургузунда эмчилерниң
буяны-биле алды орандан эглип
келдим. Арага мээң нерв систе-
мамны үрөп каан. Ол эмчиден
үңгеш, наркология эмнелгезинге
бир ай чыдып эмнеткеш, арай деп
ханадан туттунуп кылаштай бер-
ген мен.

Бо төөгү эрткен үеде кылдыр
бижиттингенин эскерген боор си-
лер. Бо хүннерде республиканың
наркология диспансериниң Чеди-
Хөл кожууннун Элегест суурда
турар эмчи-социал реабилитация

салбырында эмнээшким улам-
чылап, катап база амыдыралга
туружумну дилеп тывар сорул-
галыг келген мен. Бо салбырже
бодумнун күзелим-биле келгеним-
ден бээр үш ай эрте берди. Маңаа
келгеш, арагалааш чедип алган
аарыым, будап алган амыдыра-
лым, арага деп ажыг сугнун айы-
лы, хоразының дугайында дыка-ла
боданып, хөйүнү-ле билип ап тур

мен. Арагага хандыкшыл дээрге
аарыг болур, бодумнун арагадан
аарый бергенимни билбейн чораа-
нымны чаа-ла миннип эгеледим.

Маңаа улус чаңгыс нарын ай-
тырыгы шийтирлеп алыр дээш
келир, мында киж бүрүзүнүн
човалаңы дөмей, ынчангаш кым
кымны-даа ол-бо дивес, сөглөвөс,
кочулапас, кыжырбас, дорамчы-
лапас, шупту демниг бис. Кым
аарыгның аспаандан адырлып
эгелзэнил, өскезинге дузалажыр,
чаңгыс өг-бүлө-биле дөмей бис.

Мында ажилдап турар эмчи-
лер бистиң чүгле мага-бодувусту
эвес, а сагыш-сеткиливисти эм-
неп, деткип, анаа амыдыралче,
өг-бүлелеривисче катап эглип
келиривиске дузалажып турар.
Сагыш човаачал, буянын эмнел-
ге ажилдакчылары арга-сүмезин
кадып, чуртталгаже шын көрүштүг
болурунга бисти өөредип турар.
Бистиң кадыкшылывысты эмчи-
вис Ч.Т. Ооржак доктаамал хай-
гаарал, эмнеп турар. Психолог
эмчивис Ч.М. Соян сагыш-сетки-
ливисте чөрүлдээрни сайга-
рып көөрүңге дузалажып, социал

ажып талазы-биле специалист,
салбырның эргелекчизи Л.К. Тумат
өг-бүлө, ажы-төл, төрөл-дөргүл-
биле хамаарылгаларывыста на-
рын айтырыгларны шийтирлежип
берип турар. Оон аңгыда эмнел-
гевисте бис анаа-ла үе эрттирип
чытпайн, күш-ажып талазы-биле
эмнээшкимни база ап, мастер
башкыларывыстың удуртулга-
зы-биле дааранып-аргыттынып,

аажы-төлүвүс, чоок улузувусче чорудуп, оларны өөртүп, боттарывыс хей-адывыс көдүрүп турар.

Мээң-биле кады мында чүгле
бодунун күзели-биле арагадан
эмненип алыр дээш эвес, а назы
четпээр эргелери камгалаар
комиссияларга сайгарткаш, хем-
чег алдыртып, ажы-төлүн хавыр-
тып алган иелер база бар. Ажы-
төлүн хавыртыры деп хилинчек
кайда боор. Ынчангаш олар ажы-
төлүн эгидип алыр дээш эмненип
турарлар. Оон аңгыда аравыста
наркотиктиг бүдүмелдерниң хайы-
биле судка хемчег алдырткан
өөрүвүс база бар. Бис шуптувус
боттарывысты арага, тааклы,
наркотиктерден ылап-ла аарый
берген-дир бис деп миннип, чоор-
ту сегип, бот-боттарывысты дет-
кижип, өрү тыртыжып тургаш,

мырылдыраарыңа эрге-чагыр-
га органнары, полиция ажил-
дакчылары, башкылар, ада-ие
комитеттери, адалар, херзээр-
женнер чөвүлелдери база киж
бүрүзүнүн херзээр болур. Херек
үүлгедикчизи кылдыр чаңгыс
хүнде апарбас болгай, каржы-ха-
жагай кижилерни учетка ап, олар-
биле тускай ажилдаар болза эки.
Өске чоннар ышкаш, улуг назы-
лыг кижилеривистиң чөвүлелин
тургузуп, оларның ажыктыг
сүмелерин, херек болза, ол-бо
үүлгедилерге оларны шийтек-
чилер-даа кылып аары ажыктыг
боор. «Черле канчап бардым,
өрү баштандыр төрүттүнген, мээ-
медерелдиг киж болгай мен,
долгандыр чонумга ажык-дүжүм
чүл, чүү дээш чурттап чоруур
мен?» деп айтырыгы боттан
салза эки эвесле?

сагыш-сеткиливис ажыдып, час-
тырыларывысты чажырбайн чу-
гаалажып, келир үеже эки план-
нары тургузуп ап турар бис.

Бодум хуумда бо черге келге-
ним дээш дыка-ла өөрүп чоруур
мен, 34 хар чедир аныак-чалы
назынымның хилис эрте бергенин-
ге хомудаар-дыр мен. Эңне эки
чылдарны эзирик эрттирип алдым.
Арага ижип эгелзенимден тура бо
үеже чедир чартык чыл дургузунда
элээр турганымны черле сагымас-
тыр мен. Ынчангаш ажып эрткен
үүлө-човулаңымны деңзигүрлеп
көргөш, бодумга чогуур түннелди
үндүрүп, моон соңгаар арага иш-
пес деп сорулганы бодумга салып
алдым. Моон соңгаар эдип болгу
дег чазыгларымны эдип, оглумга
төлөптүг ие болурун кызыдай.
Моон үне бээримге, кижилерниң
меңээ хамаарылгазы дораан
өскерли бербес, мени араганы кыл-
дыр көөр, ынчалза-даа аңаа алыс-
пайн, чонумнун бүзүрелин катап
чаалап алыр дээш амыдырал-чурт-
таар мен.

Чонувустун ынак солуну
«Шынны» дамчыштыр мени
кагбайн, мени өршээп, кээрлеп,
улуг дузазын көргүскен дөргүл-
төрелдеримге өөрүп четтирге-
нимни илередип, черге чедир
мөгөөр аргалык болганымга өөрүп
тур мен. Ол ышкаш мени эмнел,
оглумну өскүс арттырбайн барган,
мени кара тамыдан ушта тыр-
тып алган эмчилеримге тейлеп
сөгүрүүр-дүр мен.

Мен ышкаш чазыг кылбазын,
арагадан орайтаваанда ойталап
чоруурун чонумга чагыр-дыр
мен. Араганың хайы-биле алган
аарыым кажанда-даа үе эмнет-
тинмес, ынчалза-даа бүгү чүве
чүгле бодумдан хамааржыр деп
билип турар мен. Араганы ка-
жарлап, чымчактап болбас, ооң
күжү улуг. Ынчангаш кичээнип,
чаа үнүп олурар Хой чылында
кижи бүрүзү арага-биле байыр-
лажып, өгбелеривистиң чаагай
чаңылдарын сагып чоруулунар,
чонум!

Азията,
республиканың наркология
диспансериниң эмчи-социал
реабилитация салбырының
пациентизи.

Бистиң Тывада ара-
ның уржуундан болуп
рар хай-халаптар, херек
педиглерин сөөлгү үеде
иннаары безин коргун-
г. Аныак-өскенниң кевин-
рек чок чүве урундан
дунуң амы-тынынга чет-
нер чоруу база нептерээ-
дүвүренчиг.

коргунчуг болгаш хому-
г чүүл болза — янзы-
каржы-хажагай үүлге-
ре, бертик-межелге,
п-күчүлээшкениге бистиң
ажы-төлүвүстүн таваржып
ы болур. Чоокта чаа Эрги-
к суурга ийи кем чок чаш
арывыстың боттарының
рзэн ачазының холундан
ны киж угаанынга кирбес
и, араатанзыг чорук дээрзи
ш чок.

зы-бүрү херек үүлгедигле-
дугайында медээлерни
оттарывыстан-даа дың-
солун-сеткүүлден-даа
п турар бис. Шагдаа,
рганнары хемчээр ап ту-
дээш, сагыш-сеткиливис

ТЫВА ЧОНГА КЫЙГЫРЫГ

дүвүрөп, аарып турза-даа, ыт
чок эрттирип турарывыс чажыт
эвес.

Чаңгыс чер-чурттуглар, чаң-
гыс чон болгай бис, арта эвээш
санныг чоннарга хамааржып
турар! Ат-алдарывыс, арын-
нүүрүвүс ийи-чаңгыс киж
мөзүзүн чидирипкен чаңгыс чер-
чурттугларывыстың уржуундан
куду бастынып чор. «Ат-алдарны,
арын-нүүрнү-даа канчаар» деп
болгай, кезик-чамдыывыс болган
чаш ажы-төлүвүстүн хинчээниң,
чаш назынының харааданчыын,
кээрденчин!

Шаанда кара туразы-биле
кижи өлүрер деп чүве турбаан,
ийи-чаңгыс эндег деп чүве турган
деп улуг улус чугаалажыр чүве.
Чонувустун үе-дүптен чугаала-
жып чорааны дег, ыт ишпес кара
сугну ижип алгаш, бодундан кош-
как кижилерни бастып, чок болза
бөлүгүлөжип алгаш, кончуг киж-
лер, «маадырлар» болуп, «кара
туразында чаңнап чоруурларны
кижи көрүп болур. Бодунун дум-

чуун боралаар, бот тогунар,
өш-өжээрзирек, адааргак, алык-
сак-чиксек, каржы аажы-чаңнар
араганың дүлгээзини-биле кем-
херек үүлгедииңге эккеп турары
бо.

Шаг-шаандан бээр тыва
чонну өскээртен келген чоннун
бижип турары-биле алырга:
«Чеже-даа чыдып калган, яды-
ядамык-даа болза, ажы-төлү хөй,
оларга ынак, ажы-төлдү бодунун,
өскениң деп ылгавас, өскүс арт-
каннарын боттарыны дег азы-
рап каар, уруг-дары мал-маган
аразынга ажилдап өзер» деп
эскергени шын.

Ам үе өскерилген. Эрги Ты-
вага бодаарга, эртем-билиглиг,
кижи төрөлгетениниң депшил-
гезин ажыглап, эдилеп чоруур
апарган бис. Сеткилди серге-
дип кээр чедишшинеривис
эндерик. Арагалаар чорук ара-
выста бары чажыт эвес. Эвээш-
биче ажилдап алган акшааысты
арага өртээрне чарыдап, ажы-
төлүвүсче чогуур кичээнгеи

салбайн, оон кедерезе, оларның
мурнунга арага ижип, үш-үдүрүм
сөстөр сөглөп, чалчыттынып,
улусче шорлурувусту ажы-
төлүвүс көрүп турар болгай. Ара-
га кадыкка хоралыг болбушаан,
харын-даа киж мөзүзүн чидире-
ринге, өг-бүлениң бустурунга че-
дирип, автооруктарга озал-ондак
болур чоруктарның болгаш ооң
түннелинде кижилерниң өлүр
чоруунун кол чылдагааны болуп
турар. Узун назылап, чурттаар
ужурлуг үелеривис араганың
уржуундан дыка кызырлып ту-
рар. Ынчангаш арагадан адыр-
лып, ажы-төлдеривистиң киж-
зидилгезинче, келир үезинче
ылапты-биле көөрү ада-ие
бүрүзүндөн негеттинип турар.

Чазак-чагырганың арагалааш-
кына (ылаңгыя куда, уруг дою,
кижи ажаарының үезинде) удур
чорудуп турар массалыг спортту
сайзырадыр дээр сорулгаларын
деткип, амыдыралдың кадык-чаа-
гай хевирин эдерери чугула.

Кем-херек үүлгедиглерин ча-

вырылдыраарыңа эрге-чагыр-
га органнары, полиция ажил-
дакчылары, башкылар, ада-ие
комитеттери, адалар, херзээр-
женнер чөвүлелдери база киж
бүрүзүнүн херзээр болур. Херек
үүлгедикчизи кылдыр чаңгыс
хүнде апарбас болгай, каржы-ха-
жагай кижилерни учетка ап, олар-
биле тускай ажилдаар болза эки.
Өске чоннар ышкаш, улуг назы-
лыг кижилеривистиң чөвүлелин
тургузуп, оларның ажыктыг
сүмелерин, херек болза, ол-бо
үүлгедилерге оларны шийтек-
чилер-даа кылып аары ажыктыг
боор. «Черле канчап бардым,
өрү баштандыр төрүттүнген, мээ-
медерелдиг киж болгай мен,
долгандыр чонумга ажык-дүжүм
чүл, чүү дээш чурттап чоруур
мен?» деп айтырыгы боттан
салза эки эвесле?

С.М. ОРУС-ООЛ, М.Б. КУНГАА,
А.Т. ДУГАРЖАП, А.В. ХОМУШКУ.

Тываның гуманитарлыг
болгаш социал-экономика
тускай шинчилелдер институ-
дунун аас чогаал секторунун
эртем ажилдакчылары.

КЕЗЕМЧЕ ХЕРЭЭН ОТТУРГАН

Чазылдырар чүүлүн уржуундан назы четпээн ийи оолдун айыыл-халапка таварышкан чоруун истелге органнары тодарадып турар.

Тыва Республика талазы-биле ИХЯ-ның дыңнатканын езугаар алырга, кожа чурттап турар 7 болгаш 6 харлыг ийи бичии оол бажың даштынга ойнап турганнар. Кудумчуга дааш үне бээрге, оолдарның авалары дашкаар үне халчпы келгеш, оларның черде чыдарын көрүп кааннар.

Ол айыыл-халапка хамаарыштыр хыналданы чорудуп турар. Оолдарның бирээзи республика эмнелгезинин реанимация салбырында чыдар хевээр, өскези медресе безин кирбейн чок апарган.

Назы четпээннер херектеринин талазы-биле инспекторнун дыңнатканын езугаар алырга, оларның өг-бүлелерин чогумчалыг болгаш долу деп санаар, бичии оолдар профилактика учедунда безин чок болуп турар.

Бо фактыга хамаарыштыр истелге органнары РФ-тин КК-нин 109 чүүлүнүн 1 кезээ-биле оваарымча чок чоруктан өлүмге чедиргени, РФ-тин КК-нин 222 чүүлүнүн 1 кезээ-биле боо-чепсекти, ооң кол кезектерин, ок аймаан хоойлуга чөрүштүр сатканы, дамчытканы, сайгарганы, шыжааны, өскээр чедиргени азы ал чорааны дээш кеземче херээн оттурган.

ТР талазы-биле ИХЯ-ның парлалга албаны.

Үлгедиг болгаш яла

ШИИТКЕЛ КҮҮСЕЛДЕЗИНДЕН ОЙТАЛААР БОЛЗА...

Шииткел күүселдезинден ойталаан кижиге кеземче онааган.

Шииткел күүселдезинин федералдыг албанының Тыва Республикада эргелелин Валерия Монгушка хамаарыштыр шииткелди аартадырының дугайында дилээн Кызылдың хоорай суду сайгарган.

Валерия Монгуш дээрзи 2014 чылдың апрель 16-да Кызылдың хоорай судунга РФ-тин КК-нин 158 чүүлүнүн 2 кезээниң «а» пунктузун езугаар 60 шак дургузунда ажилдап эрттирер кылдыр шииттирген турган. Судка кирген материалдардан алырга, шииттирген ол кижиге тускайыттыг хайгаарал органының контролундан сес ай дургузунда чаштынып келген.

Ындыг чорукту суд шииткел күүселдезинден каржызы-биле ойталааны деп санаан болгаш 60 шак дургузунда ажилдаар деп шииткелди 7 хонук дургузунда ыяап күүседир ажилдарга хосталгазын казывышаан, шииткелди шөлүлгеге эрттирер кылдыр шииткен. Шииткел эрттирер черинге бот-тускайлаң чедерин суд Валерия Монгушка хүлээткен.

Руслана ИРГИТ,
Кызыл хоорайның
прокурорунун оралакчызы.

Хүндүлүг Бай-Черим — Баян-Талам чурттакчылары!

Баян-Талавыстың 1900 чылдардан 1930 чылдарга чедир үжүк-бижик чок үе-шагда чурттап чораан, ам аравыста чок өгбелеривистиң чизе-даңзызын тургузуп база «Октябрь 30 чылы» колхозувустун баштайгы тургузукчуларының төөгүлүг эрткен оруун чидирбес дээш, чыып бижип турарымын билир болгай силер. Ном дооступ, парлалга дужаарының кырында келген. Маадыр иелериниң: М.К. Кызыл-Уруг, И.Ч. Эник, М.Д. Бараан, О.Б. Хамааты, Анчимаа Куулар, Карагуль Кошкар-оолдун авазы ажы-төлдери, аваңарның тодаргай долчу намдарын чуруу-биле меңээ дарый эккеп бээрерини диледим. Бо маадыр иелериниң аттары номга кирбейн баарга, сеткилинер хомудуп, ажы-төлдериниң мурнунга чаржынчыг болбазыңарны дыңнаттым.

Харылзажыр тел: 8-923-389-88-87, Кызыл хоорай, Көк-Тей кудумчузу, бажың №72.

Номнун автору: Сарыг-оол Санчыевич КУУЛАР.

inbesit **BOSCH** **6**

SAMSUNG **ВИДИКОН Сервис**

септелге төвү.

Samsung, Бирюса, Веко заводтарның бүдүргөн амыдыралдың нарын техниказын гарантия езугаар ХАЛАС септээр.

- Гарантия чокта калдыг-даа техниканы: соодукчуларны,
- ЖСК база бөдүүн телевизорлары, DVD, СВЧ, чуратайлыг фотоаппараттары;
- хеп чуур автомат, чартык-автомат машиналарны септээр бис.
- Пенсионерлер чипгелделиг.

Адрес: Кызыл хоорай, Московская кудумчузу, 24.

Ажылдаар шагы: 9:00-18:00, Тел: 8(9422) 5-67-60
Субботада 10:00-14:00 8-929-317-91-61,
Улут-хүн-дыштаныр хүн.

УРУГЛАРНЫҢ НЕВРОПАТОЛОГ БОЛГАШ ИЖИН-БААР (ГАСТРОЭНТЕРОЛОГ) ЭМЧИЗИНИҢ ХҮЛЭЭП АЛЫШКЫНЫ

Кызыл хоорай, Каа-Хем кудумчузу, 2 (парк джунда)
Ажылдаар шактары: 9.00-18.00 Улут-хүн — дыштаныр хүн
Харылзажыр телефону: 8-923-267-47-29; 8-923-559-93-65.
Эмнээшкн таарышпайн барып болур, эмчи-биле сүмележир херек.
Лицензия № ЛО -17-01-000184, 2013 чылдың ноябрь 22-де Тыва Республиканың Кадык камгалап яамызы тывысқан.

Телевирлиг үндезинге парлаан.

Титов кудумчузу 5-тен Московская 24-че «Мебель» садыы көже берген.

Чымчак болгаш корпустуг мебель аймаа, ассортиментизи делгем. Абаканның өртээ-биле, ОТП, Альфа-банклар таварыштыр КРЕДИТ-теп болур. Бүдүрүкчүлери: Красноярск, Абакан.
Хоорайга халас чедирип бээр.
Тел: 8-923-543-3244.

Телевирлиг үндезинге парлаан.

Читкенин барымдаалааш...

Тыва Республиканың ортумак профессионал өөредилгениң «Кызылдың транспорт техникуму» курунениң бюджет өөредилге албан черин 2013 чылда дооскан **Серен Радионович ХОЯДЫРНЫҢ** адынга тывысқан 17 СПА 0002601 дипломнун читкенин барымдаалааш, ону күш чок деп санаар.

Извещение

В администрацию муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» поступило заявление от гражданина РФ **Салчак Роберт Владимировича** о предоставлении в аренду земельного участка из земель сельскохозяйственного назначения, расположенного по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Бай-Тал, местечко Сайыр, с общей площадью 25 000 кв.м. для использования в целях — для ведения личного подсобного хозяйства.

В рамках действующего законодательства администрация муниципального района «Бай-Тайгинский кожуун Республики Тыва» в течении 30 дней со дня опубликования данной информации принимает письменные возражения по данному заявлению по адресу: Республика Тыва, Бай-Тайгинский кожуун, с. Тээли, ул. Комсомольская, д.19, каб. №222.

В.и.о. главного специалиста отдела экономического развития и по земельно-имущественным отношениям администрации СУНДУЙ А.А.

Тыва Республиканың Көдээ ажыл-агый болгаш аш-чем яамызы Тываның көдээ ажыл-агыйының алдарлыг ажилдакчызы болгаш хоочуну

**Александр Дапаевич
ШААЛЫНЫҢ**

мөчээни-биле холбаштыр ханы кажыыдалды төрөл болгаш чоок кижилеринге илередип тур.

Ооң дугайында чырыткылыг тураскаал бистин чүректеривиске кезээде артар.

АЛЕКСАНДР ДАПАЕВИЧ ШААЛЫ

Тываның Баштыңы Б.Н. Чазараның кежигүннениң ажил-агыйының хоочун Александр Шаалының мөчө холбаштыр ханы кажы илереткеннер.

2015 чылдың февральда, 91 харже кирип Тыва Республиканың ажил-агыйының алдарлыг дакчызы, күш-ажылдың Тыва Республиканың Октябрь революциясы ордени эдилекчизи, Ада-чуртту

дайынының чылдарында тылдың хоочуну **Александр Д. ШААЛЫ** мөчээ.

Александр Дапаевич 1925 чылдың январь 1-де Чөөн кожуунун Шами суурга хей уруглуг өг-бүлөгө төрүттүнгөн.

Бодунун күш-ажылчы базымын А.Д. Шаалы 1944 чылда Хөл району агротехник болуп эгелээн, ооң соонда кол районуң көдээ ажыл-агый килдизиниң эргелекчизи болгаш райкүүскомунун даргазының оралакчызы болуп ажилда чылда — Тыва автономнуг областың Эрзин райкүүскомунуң, 1953 чылда — Өвүр районуң көдээ ажыл-агый болгаш эргелелингиң начальниги.

1954 чылда СЭКП ТК-ның сентябрь пленумунун шийиреги езугаар ону Өвүр районуң «Коммунизмче орук» колхозу газыне, колхоз шимчээшкенин үжөн муңчузу кылдыр чыгарган. Ол колхозка 9 чыл ажилдаан, 1963 чылдан 1970 чылга чыгарган Хемчик районуң «Большевик» колхозунун даргазы түннелдиг ажилдап келген.

А.Д. Шаалының удуртулгазы-биле «Большевик» колхозу Октябрьның 50 чыл юбилейинде, Россия Федерациясының 50 колхозунун бирээзи деп санаткаш, СЭКП ТК-ның, СССР-дин Советтеринин Президиумунун, Министрлер Чөвүлелин, ВЦСПС-тин Тураскаал тугун мөңгези-биле кадалааш шаңналды алганы-биле алдаржаан.

1969 чылда Красноярскиниң көдээ ажыл-агый институтунун болгаш эртемден агрономнун мергежилин чедип алган.

1971 чылдан 1980 чылга чедир Сүт-Хөл районуң «Совхозун директорлаан. 1979 чылда А.Д. Шаалының дилээн СССР-ниң Камгалап яамызы шериг паромну дамчыдып берген. Хемчик хемни кежир туткан чаа көвүрүгге улуг дузалыг апарган.

1980 чылда Александр Шаалы төрүттүнген чери Чөөн-Хемчи суурда «Большевик» совхозту директорлай берген, анча чылга, пенсияже үнүжүгө чедир ажилдаан.

Александр Дапаевич каяа-даа ажилдап чорааш, ол хемчир мурнунда школалар болгаш уруглар садтарын тударынче келген. Ол эгелекчи чоруу Тываның өөредилге системазын сайзырадырынга улуг салгыны дээш Александр Шаалы «РСФСР-ниң улус чырыдышкы тергилери» хүндүлел хөрөк демдээ-биле шаңнаткан. 1964 чылда Апрельде Эрги-Барлык суурга 60 олуттуг, уруглар дүн-хүн чок баштайгы уруглар садын тудуп дооскан.

Колхозтарны көдүрер сорулга-биле шилиттинген бедигежилдиг болгаш мурнакчы үжөн муң удуртукчуларның Александр Дапаевич кирген. РСФСР-ниң колхозчуларының II съездинин делегадынга соңгуткан, дыка хей шаңналды биле, ооң иштинде Россияның болгаш Тываның демнежилт 100 чылынга юбилейлиг медаль-биле шаңнаткан. Ону «XX Тыва Республиканың эң эки кижилери» деп алдын номда киришкен.

Ол өг-бүлезиниң төлөптиг ээзи, 5 кыстың болгаш 3 оолдузы, 16 уйнуктарының, оларның 10 уругларының болгаш олар уругларының кырган-ачазы, шыңгыы, негелделиг болгаш бигергизикчи, бедик культуралыг кижиге, ынчангаш долгандыр лерге эки үлөгер болуп келген.

Александр Дапаевичини таныыр, билер, ооң-биле кады чыдап база ажилдап чораан кижилериниң сагыш-сеткилинге ооң дугайы чырыткылыг тураскаал кезээде артар.

Тыва Республиканың Чазар мөчээни кижиниң өг-бүлезинге, болгаш чоок кижилеринге ханы кажыыдалды илередип, аар чидан оларның-биле үлөжип тур.

Ш.В. КАРА-ООЛ, В.А. ФАЛАЕВ, Ш.С. ИРГИТ, А.М. МОНОСОВ, О.Д. НАТСАК, А.Б. СВИНЦОВ, А.П. ДАМБА-ХУУРАК, Ш.Ч. ГИШ, О.С. ДОСТАЙ, Е.В. КАРАТАЕВА, Ю.А. КИЛИЖЕКОВ, ОГНЕВ, Э.К. ЧУЛЬДУМ, О.О. БАДЫ, Р.В. КАЖИН-ООЛ, Ч.С. ГЫС, А.К. ТАМДЫН, О.Э. ДОНГАК, Л. Ш. ТАС-ООЛ, К.А. БИДЕЙ, Ю.О. ООРЖАК, А.А. ШОЙГУ, А.Ф. ЛОБАНОВ.

«ШЫН»

ТУРГУЗУКЧУЗУ: Тыва Республиканың Информатизация болгаш харылзаа яамызы.

Кол редакторнун хүлээлгезин күүседип турар **А.М. МОНГУШ**.

Индекс 667000. Кызыл хоорай, Красноармейская, 100.

РЕДАКЦИЯНЫҢ ТЕЛЕФОННАРЫ: кол редактор — 2-01-35, редакторнун дузалакчызы — 2-30-69, редакторнун оралакчызы — 2-19-87, бухгалтерия — 2-18-10.

КИЛДИСТЕР: Нийтирил-политиктиг килдиз — 2-17-91, 2-17-05. Экономика килдизи — 2-40-77. Социал камгалап болгаш хей-ниити амыдырал килдизи — 2-03-88. Очулга килдизи — 2-03-87. Реклама, чарлал килдизи — 2-03-90, сот.тел.: 8-923-264-22-22. Тел/факс (394-22) 2-30-69.

Солун келбейн барганда, 3-14-94 телефонче долгаар. Неделяда үш катап үнер. Хемчээли 2 парлаан ама.

Тираж 6036. Чагыр 20. Номери парлалгаже дужааганы: график езугаар — 21.00, херек кырында — 18.00.

Расч. счет № 40603810900004000277 Корр.счет № 30101810500000000735 БИК 049304735 ИНН 1701008465 КПП 170101001

ОАО АБ «Народный Банк Республики Тыва» г. Кызыл.

Харылзаа, информация технологиялары болгаш массалыг коммуникациялар адырынга хайгаарал талазы-биле федералдыг албаның Тыва Республикада эргелели «Шын» солуну 2012 чылдың декабрь 3-те буртту.

Херечилелдиг дугаары — ПИ № ТУ17-00068. Индекс 11530, 31730.

«Тываполиграф» ААН-ге парлаан. (Кызыл, Шетинкин болгаш Кравченко, 1).

Солунда парлаттыг материалдарның авторларының бодалдары редакцияны дундуу дугайында чырыткылыг тураскаал бистин чүректеривиске кезээде артар.